

Föreningen för Västgötalitteratur



Meddelande

År 2012

NR 4

2012-12-17

Sägner och berättelser



Att berätta hör till det mänskliga. I tider då inte radio eller TV fanns var berättandet det som traderade historien. De gamle kunde berätta vad som hade hänt flera hundra år tillbaka. De var vittnesgilla i många fall då deras berättelse hade traderats från deras föräldrar och så vidare. I sägnen kan också mycket förmedlats som med säkerhet inte kan vara sant. En berättelse kan ha sin like i en annan socken eller i flera socknar. Vandringsägner är sådana som finns i ett flertal socknar och som berättas till största delen på samma sätt.

Kvinnor och Krig som är en sammanställning av Västsvenska sägner i urval av föreningens styrelseledamot,

etnologen, fil dr, Ritwa Herjulfsson. De handlar om, som titeln visar på, kvinnors upplevelser av krig. Det är gamla sägner. Vårt land har varit förskonat från krigshandlingar sedan början av 1800-talet. Men det är ur kvinnornas perspektiv och upplevelser som dessa berättelser ska läsas och tolkas.

Denna bok ges ut som Årsskrift 2012. Föreningen för Västgötalitteratur firar i år 50 år och styrelsen har tyckt att det kunde vara lämpligt att på detta sätt hedra vår förening och dess medlemmar med denna bok.

Illustr. ovan är utförd av Linnea Ulfsson Andersson.

Föreningen för Västgöralitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 031-44 04 53
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2013: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg



Björngatan 17 A • 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 • 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00
Andra tider efter överenskommelse

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Sylvie Andersson, Vedum
Åke Bonnier, Skara
Britt-Marie Börjesson, Uddevalla
Birgitta Hagberg, Floda
Gun-Brith Hagberg, Skara
Ola Högborg, Tärby
Jan-Olof Jansson, Hällekis
Björn Johansson, Linköping
Leif Johansson, Vänersborg
Rolf H. Karlsson, Stockholm
Kent Stark, Hjo
Sten-Åke Wängberg, Göteborg

När tiden stannade i Asklanda-Ornunga

Hembygdsskrifter handlar ofta om svunna tider, men på senare tid har det kommit många inventeringar av hus och gårdar i vår tid. Svältornas Fornminnesförening har renodlat det, i en vacker bok på 288 sidor presenteras hus och gårdar i Asklanda och Ornunga socknar 2012.

I nytagna bilder och korta men faktarika texter målas dagens bebyggelse upp till stor glädje inte minst för kommande generationer som får en bild av hur det såg ut i början av 2000-talet.

En rad entusiaster i bygden har fotograferat och samlat uppgifter med Västgötabygdens flitige Leif Brunnegård i spetsen. Ett par kartor visar vägen och förstås får man en del bakåtblickar också. Så får vi veta att Mjölka-Tor 1960 hämtade mjölk hos 97 leverantörer. I år är det bara tre gårdar som levererar mjölk till något mejeri. Samtidigt som folkmängden och mjölkdrinkarna ökat i antal.

Hans Menzing

Hus och gårdar i Asklanda och Ornunga socknar 2012.

Redaktör: Leif Brunnegård. Utgivare: Svältornas Fornminnesförening. 287 sidor med redovisning av hus och gårdar i 273 nytagna bilder plus faktarika texter. Dessutom finns bra kartor och en del bakgrundsinformation.



*Berättelser från det
gamla Häggesled*

Karl Karlsson

Boken omfattar 125 sidor med text och teckningar. Den kan beställas genom Johnny Hagberg 0510-910 16. Pris 150 kr.

Kungshögen – en vendeltida storhög på Kållandsö

I Västergötland har få av järnålderns storhögar undersökts arkeologiskt, och ingen så genomgripande som Kungshögen i Sunnerby på Kållandsö. Under fyra år arbetade Vänermuseets arkeologer med att ta tillvara informationen i den sargade gravhögen. Resultaten har hittills låtit oss förstå att gravmonumentet uppfördes någon gång under 600-talets andra hälft, den period som kallas vendeltid, och innehållet har berättat om begravningsritualer och en vendeltida ledare, eller kungs, resa till dödsriket.

På en höjd vid vattnet i Sunnerby ligger ett stort gravfält. Här begravde människorna sina döda under stensättningar och högar och ett nittiotial gravar på gravfältet är idag spåren efter vendel- och vikingatidens begravningar. Gravfältet ligger ett hundratal meter från en boplatz från samma tid. Bland spåren efter flera byggnader fanns en hallbyggnad som varit i bruk då Kungshögen uppfördes. Det har framhållits att just kopplingen mellan gården och den döde förfadern i högen haft en legitimerande funktion. Genom närvaron av de döda förfäderna visade man att en viss släkt har rätt till marken och att man bebott platsen i många generationer. Arkeologen Anders Kaliff har i diskussionen lyft fram traditionen om "gårdens hög" som tolkats som graven där gårdens första brukare vilar. (Kaliff 2006:139). Inom ortnamnsforskningen är man överens om att bebyggelsenamn som slutar på *-by* går tillbaka till förkristen tid. Det har också påpekats att principiellt bör man kunna utgå från att ett namn på en bebyggelse som har ett gravfält i anslutning till den gamla boplatzen bör vara minst lika gammalt som de äldsta delarna av gravfältet (Karlsson 1985:88).

Kungshögen har uppförts på gravfältets högsta punkt, väl synlig från vattnet men framför allt med en anslående utsikt över sundet. Högen var ca 21 meter i diameter och ca 2 meter hög och skiljde sig från de övriga gravarna genom sin storlek och sitt manifesta läge. Krönet på högen var tillplattat som för att skapa en yta att samlas och mötas på. Gravhögen har under årens lopp fått utstå yttre påfrestningar från djur och människor och för att säkra den arkeologiska kunskapen från högen har den totalundersökts för att sedan rekonstrueras och återuppföras. Målet med undersökningen var att förstå när monumentet uppfördes, hur det var konstruerat och även att förstå hur en samhällselit i de norra delarna av Västergötland växte fram under yngre järnålder.

Gravhögens innehåll har berättat om begravningsritualer och en lokal kungs resa till dödsriket. Men utifrån fynden i bålresterna under högen förstår vi att på gravbålet fanns inte bara en hövding, utan osteologen har hittat benrester efter två män. Männerna hade placerats på bålet bredvid varandra med huvudet i nordost. Kanske var de släkt, vänner eller följeslagare. Runt omkring dem fanns flera hundar och en häst som fått ledsaga de döda. På bålet hade även matoffer i form av fåglar och köttstycken från får, svin, nöt placerats. Fragment av kammar av ben tyder på att männen fått med sig sin personliga utrustning och intill hästbenen låg flera järnnitar som kan härröra från seldon i en hästutrustning. Föremålen från gravbålet är mycket fragmentariska, men små järnfragment har identifierats som delar av en sköld, så oavsett vem som har begravts i högen så har den eller de fått med sig en krigarutrustning. Men även de till synes små och obetydliga fynden kan berätta. I resterna efter bålet fanns förkolnade äppelkärnor och skal från hasselnöt som antyder att begravningen kan ha ägt rum under tidig höst.

Över bålresterna har därefter ett magnifikt röse av sten byggts upp av stenblock som brutits ur berget. Runt själva röset har man sedan lagt en kantkedja av stenblock. Kärnröset har därefter täckts med grästörv som omsorgsfullt lagts över stenblocken för

att hindra jord att tränga ned och fylla igen håligheter mellan stenarna. Jordmanteln har byggts upp för att kapsla in monumentet och bevara och förvara lämningarna efter den döde för framtiden. Men undersökningarna låter oss också förstå att gravhögen var så mycket mer än ett monument över en död ledare. I jordmanteln över kärnröset fanns spår efter tydliga handlingar som följer ett komplext tankemönster där varje påförd del av byggnadsmaterialet haft en klar innebörd och betydelse. Sand har hämtats från sjökanten och deponerats fläckvis i konstruktionen, ofta tillsammans med kol och sot. Lera har hämtats och deponerats på samma sätt och återfinns i jordmanteln som tydliga "fläckar". I jordmanteln finns även spår efter gravlagda individer där resterna från ett gravbål placerats och kapslats in i högens fyllning, och därmed införlivats som viktiga komponenter i monumentet. Dateringar av ben från de gravlagda i jordmanteln, såväl vuxna som barn, tyder på att de begravts i högen i samband med uppförandet. Bland annat har man lagt mindre stenblock i form av ett skepp där rester från ett gravbål spridits ut innanför skeppets relingar. Vardagliga föremål som keramik, flintavslag, skrapor och bränd lera antyder att jordrester från en boplatz varit viktiga att innefatta i det brokiga lapptäcke som jordmanteln över kärnröset utgör. Kanske var det material från den gamla övergivna boplatzen som skulle följa med och införlivas i det nya monumentet. Ett monument över en ny tid och över en familj eller släkt, som tagit en ny plats i anspråk och som ville synas och hävda sin rätt till, och kontroll över området.



Fig 1. Kungshögen med synligt kärnröse efter undersökning av nordöstra delen av jordmanteln. Foto Stefan Hjärtberg.

Både hallen och graven visar oss tydligt vad en man ur den aristokratiska eliten på det vendeltida Kållandsö förfogade över och brukade i iscensättandet av rollen som social och politisk ledare. I rollen som ledare, med makt att befästa eller avvisa vänskapsband, ingick att ställa till med gästbud och att ge värdefulla gåvor. Också i graven omges Sunnerbykungen av viktiga föremål som representerar festligheter, givmildhet och rikedom. Bland bålresterna fanns fragment av en exklusiv importerad glasbägare, spelpjäser och delar av en guldring. Bägaren, som utgjorts av tunt turkost glas med vinröda strimmor, har haft sitt ursprung i södra England eller Frankerriket. Dryckesbägaren kan förstås som en symbol för härskaren och för det rituella drickandet i hövdingens hall. Spelpjäserna hade tillverkats av älghorn och placerades förmodligen på bålet tillsammans med ett spelbräde. Spelpjäser och spelbräde vittnar om den dödes sociala status, om rollen som ledare med kunskap att leda och tänka strategiskt, men även om den starka symbolik som rymdes i begravningsritualerna kring den döde.

Guld i sin renaste form är mjukt och den höga guldhalten i ringen har gjort det möjligt att dela det ursprungliga föremålet i mindre bitar. Fyra av dessa ringfragment hittades i bälresterna runt männen. Ringen har bestått av ett guldbleck som varit cylindriskt i formen med en konvex utsida och konkav insida. Längs föremålets kanter löpte små skarpkanter. Liknande ringar har hittats på flera andra platser i landet, bland annat i Gestad socken i Dalsland (inv. nr. SHM 436) och den har daterats till 400-talet och tidig folkvandringstid (Ragnesten 1998:24). Tydligt var att man medvetet brutit sönder föremålet och spritt ut delarna över det falnade gravbålet. Fyndet i sig är kanske inte så storslaget, men det som gör det riktigt intressant är dateringen till en tidsperiod flera hundra år före själva begravningen. Detta innebär att en fingerring av guld har använts och överförs mellan generationer. Förmodligen kom den att få en stark symbolisk innebörd och representerade status och social position i samhället. Kanske symboliserade den också makt och möjlighet att styra och ställa med människor i sin omgivning. Men i samband med begravningen av hövdingen i Sunnerby under slutet av 600-talet togs ringen ur bruk och man valde att bryta sönder den och deponera delar av den i graven.



Fig 2. Guldringen från Kungshögen. Fragmentet till vänster är ca en gång en centimeter. Foto Anna Nyqvist Thorsson.



Fig 3. Spelbjäsaer från gravbålet i Kungshögen. Foto Anna Nyqvist Thorsson.

Resultaten från gravhögens alla delar blir ett viktigt tillskott till kunskapen om vendeltida makthavare i Vänerområdet under 600-talet. Tillsammans med fynden från boplatserna och den stora hallbyggnaden från samma tid börja bilden av en aristokratisk stormannamiljö från 600-talet att växa fram. Åren av arkeologiska undersökningar i Sunnerby har gett en betydligt klarare bild av vad en man ur den aristokratiska eliten i vendeltidens Vänerlandskap förfogade över och brukade i upprättandet och upprätthållandet av sin sociala samhällsposition.

Anna Nyqvist Thorsson
arkeolog Vänermuseum

Litteratur:

Kaliff, A. 2006. Gravhus, kulthus eller tempel? *Kulthus & dödshus. Det ritualiserade rummets teori och praktik.* (red. Anglert, M., Artursson, M., Svanberg, E.) Riksanstaltsvarieämbetet. Lund. Sid. 129-142.

Karlsson, H. 1985. "Om ortnamn i Västergötland". *Västergötlands äldre historia*, red. Behre, G. och Wegraeus. Vänersborg, 81-99

Ragnesten, U. 1998. Dalslands järnålder. *Hembygden 1998*, red. Ragnesten, Ulf. Dalslands Fornminnes- och Hembygdförbund. Uddevalla. Sid. 9-56.

Den gamla tomten styrde hela året



Tron på tomten överlevde kyrkans attacker, för den gamla svenska tomten var ju en tomtens (gården) gud som inte borde ges gåvor eller hyllas. Redan den heliga Birgitta fördömer de vanorna, men det hjälpte förstås inte. Denna tomte visade sig dessutom inte bara vid jul, han fanns hela året på gården och folkets lycka var mycket beroende på tomten.

Men dessbättre för kyrkan finns det en tomte till, en som bygger på en biskop i Myra i dagens Turkiet, som blivit ett populärt helgon, Sankt Nicolaus. Amerikanerna har rentav kärvtänligt döpt honom till Santa, och ärligt talat är han väl idag symbol mer för Mammon än för den kristna kärleken, trots att han bland annat är en barnens beskyddare. Inte minst i juletid.

IVästgötajul skriver Ritwa Herjulfsson mycket intressant om den svenske tomten i historia och tradition. Han har säkert rötter i förkristen tid, och sågs med oblidat ögon av kyrkan eftersom han förstås var en avgud. Tomtens (d v s gårdens) gud populariserades också och kallades längre fram enbart för tomten, fast han kunde ibland i Västsverige få heta nisse eller tomtensisse, och denna nisse hade förstås lånat sitt namn från Nicolaus. Så smalt de båda tomtarna samman.

Som alltid är tidningen mycket omväxlande och här kan man läsa om flygfältet i Sävere (Nils Hjertén), om bolaget som styrde och ställde om allt (kring Rydboholm vid Viskan) (Lennart Nordquist) och om Haltesa Johanna, Tassa Lars Petter och andra i dödsboken från Fåglum (Bengt Fåglefelt). Plus mycket annat läs- och tankvärt från gamla tider.

Hans Menzing

Västgötajul. Tankelänkens jultidning 2012. Redaktör: Johnny Hagberg. Utgivare Förbundet Tankelänken. 38 sidor med massor av gamla bilder. Pris 50:-

Bara en västgötaryttare kunde tygla Agneta!



Gudhems kloster hade spelat ut sin roll när Agneta Horn blev härskarinna i bygden.

Hon var en tuff brud, Agneta Horn, men kanske inte i lyxförpackning. Skall vi tro hennes egna memoarer så var uppväxten bara rik på misshandel av griniga pigor och lika okänsliga släktingar vilka fick ta hand om flickan som förlorade sin mor vid två års ålder medan fadern förde befäl bland annat i slaget vid Beitenfeld och inte hann se till henne.

Morfar var Axel Oxenstierna och pappa alltså blivande fältmarskalken Gustaf Horn, en av trettioåriga krigets främsta svenska härförare. Hon borde alltså haft en privilegierad barndom, men moderns död förändrade allt. Agnetas egen berättelse är skrämmande, en bror dog av vanvård påstår hon, och att Agneta överlevde berodde kanske mest på att hon var en tuffing.

På 1600-talet var en självklarhet att släkten bestämde vem flickorna skulle gifta sig med, men det gick inte med Agneta. Hon skulle paras ihop med en mesig man av fin familj, en som var ett åtlöje på festerna. Men nej, en krigare skulle hon ha, och allra helst Kruus.

Just detta avsnitt när hon slåss för att slippa en man hon inte kan vara stolt över för att istället välja en man som är både bildad och krigisk är intressant eftersom det ger en bra bild av Agneta Horn. Naturligtvis får hon som hon vill och sedan följer hon sin man ute i fält medan barnen föds och ofta dör.

Agneta Horns minnen ger bra bilder av hur en kvinnas liv kunde te sig under stormaktstidens stormiga år. Anne Brügge, med rötter i Tidaholm och Falköping, har gett berättelserna modern dräkt och sätter med sina informativa kommentarer in läsaren i bakgrunden. Och viss anknytning till Falköpingstrakten finns då maken Lars Kruus av drottning Kristina utnämndes till friherre av Gudhem och fick Gudhems kungsgård och kloster. Som chef för Västgöta ryttare var han förstås också här nere och mönstrade sina soldater när de inte var ute och slogs.

Hans Menzing

Hjärtesorger och vedervärdigheter. Hur Gud alltid har hjälpt mig. Självbiografi Agneta Horn. Bearbetning, inledning och efterskrift: Anne Brügge. Förlag: Nya Doxa. 191 sidor med Agneta Horns egna utdrag ur Jobs bok och Psaltaren.

Deckare med miljöer och mordoffer från Skaraborg

Kvinnliga deckarförfattare finns det numera gott om i Sverige. En av de bättre heter Ann Rosman och huvudpersonen i hennes spänningsromaner är kriminalinspektör Karin Adler från Marstrand. Där löser hon skickligt mordgåtor och i den nya boken *Mercurium* kopplas hon in på två mord, som 2011 begåts på Carlstens fästning. Brotten har inträffat under en maskerad med inbjudna som är antingen rika eller åtminstone representerade i adelskalendern.

Ann Rosman har i tidigare böcker visat intresse och kunskaper i svensk historia och hennes nya bok är inget undantag. Den egentliga huvudpersonen i boken heter Metta Ridderbielke Fock och bodde i början av 1800-talet i Trävattna socken, Vilske härad, Skaraborgs län och anklagades för att ha mördat sin man och deras två barn med arsenik, som på den tiden ofta kallades mercurium. Hon är oskyldig men är illa sedd av sina släktingar, bland dem Ekebladarna på Stola. De köper därför falska vittnen och mutar läkare och det gör att Metta döms för trefaldigt mord och spärras in på fängelse i Jönköping och Mariestad och på Carlstens fästning. Där ska hon sitta tills hon bekänner sina dåd eller avlider. Eftersom hon inte har tillgång till papper och penna broderar hon en nådeansökan på tyglappar och försöker bevisa sin oskuld. Broderiet nådde aldrig sin adressat men är ännu i behåll, nu i Nordiska museets samlingar. Längre kämpade Metta okuvligt för sin sak men till slut ger hon upp och halsuggs på Fägrems avrättningsplats utanför Töreboda. Därmed sattes en ohygglig punkt för ett av de värsta justitiemord som begåtts i Sverige.

Vad som gjorde att Mettas man och barn dog, tror man numera är det utbrott av mjältbrand som inträffade i Trävattna 1802. Husdjur drabbades och kunde lätt överföra baciller till människor och därför måste alla sjuka djur snabbt avlivas och begravas. Men sjukdomsbacillerna kan leva kvar i jorden i flera hundra år.

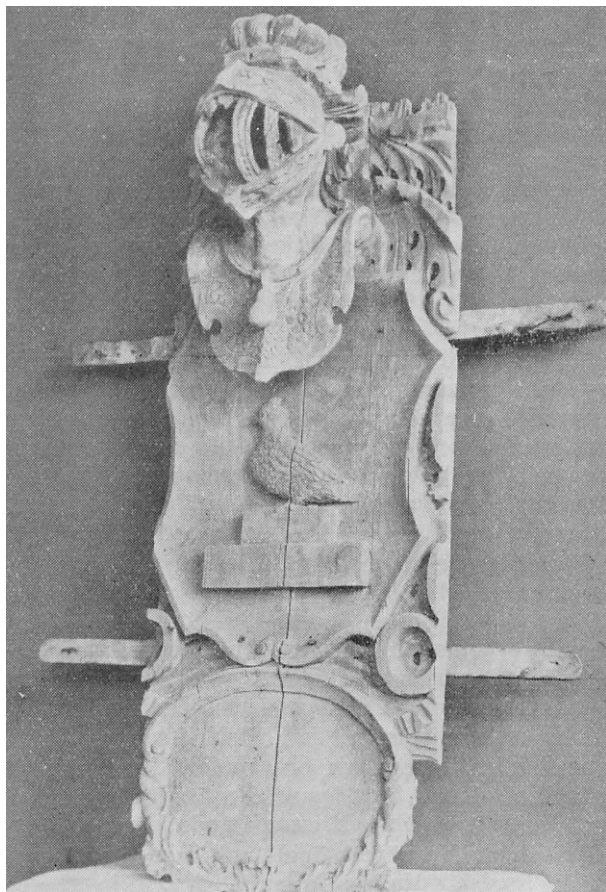
Vilka var då mordoffren på maskraden? Författaren låter med en diktares frihet ätten Ekeblad bebo och äga Stola även i våra dagar. En jordbruksarbetare på egendomen fick 2011 grevlig order att röja bort sten på ett av Ekebladarnas gods och där råkade han också gräva upp en stor mängd ben. Han fick damm och jord på sig, insjuknade snabbt och dog inom kort. Många misstänkte att han grävt i en gammal mjältbrandsgrav och smittats. Det förnekas dock av grevarna Ekeblad. Men jordbruksarbetarens död kan vara anledning till att det var grevarna Ekeblad, far och son, som mördades på maskraden i Marstrand. Hämd skulle kunna vara ett motiv. Kriminalinspektör Karin Adler är på plats och misstänker att mördaren finns på Stola. Hon får naturligtvis rätt och läsaren ges en trovärdig förklaring till mordet.

Ann Rosman har skrivit en fängslande spänningsroman, där Metta Focks tragiska levnadsöde berättas med inlevelse och historisk noggrannhet. Miljöerna från Trävattna bygger på personliga besök i trakten och beskrivningen av Stolas inre, från källare till vindsvåning, sker med fotografisk skärpa. Skickligt lyckas författaren fläta samman de historiska och tragiska dödsfallen i Trävattna år 1802 med fictionsmorden på societetsmaskraden 2011 på Carlstens fästning.

Tore Hartung

Böcker. Ann Rosman: *Mercurium*. Damm förlag. 440 s

Landshövdingens tragiska öde



I tornrummet i Gryts kyrka, vid östgötakusten, hade man för ett par hundra år sedan ställt undan en del gamla inventarier från den gamla rivna kyrkan. De var sedan länge bortglömda av människor och täckta med damm och fågellort. En gammal prästman tog sig en dag upp till tornrummet för att studera de gamla föremålen. Lutad mot tornkammarrens mur stod en illa medfaren vapensköld i skuret trä. Borta var all färg och grannlåt liksom all text som kunnat bringa klarhet om den forne innehavaren. Sköldmärket liknade en duva och efter lite forskning stod det klart att skölden härstammade från släkten Dufva som under tre generationer levde på gården Marsäter i Gryts socken(E).

Den mest bekante av dufvorna på Marsäter var landshövdingen Johan Dufva som dog 1643 i förlisning på Ålands hav.

Johans far var Bengt Larsson Dufva från Kårtorp, KinneVedum (R). Han hade Marsäter i Gryt sn som sätesgård, som han erhölet för de tjänster han gjort för riket som fogde över Benhammars län och Stegeborgs slott och län. Bengt Larsson Dufvas fader var Lars Håkansson d ä.

Johans mor var Brita Mikaelsson Uggla vars fadernegård var Saleby gård vid Ålleberg (R). Brita hade som arv erhölet gården Stenstorp i Stora Malma socken, Södermanlands län, vilken senare övertogs av sonen Johan och erhölet namnet Dufveholm.

När Johan Dufva flyttade in på Dufveholm fick han också en gammal grannfejld på halsen. Granngården Djulö ägdes av en gren av mammans familj Uggla och mellan de båda grenarna hade man i generationer tvistat om gränsdragningar, fiskerätter mm. Johan hade med iver kastats in i fejden och bland annat en vinterdag när några män från granngården drog not i sjön. Då ingrep Johan Dufva med allt sitt gårdsfolk. Med vapen och värja angrep de notmännen. Johan själv drog sitt svärd och svingade den över huvudet på inkräktarna. Påföljande morgon skrev han ett brev till grannen, som avslutades ”...att hon rättar sig i saken.

I annat fall kan hända att döda karlar får bäras bort från isen”

Vi vet inte så mycket om vilka betydande tjänster Johan Dufva gjort för riket, men den 31 juli 1643 kunde man i Riksrådets protokoll läsa ”Resolverades att Majorn Dufvan skall blifua Landshövding i Österbotn” och den 2 augusti utnämndes han till landshövding i Österbottens norra prosteri och Uleåborg. Fullmakten underskrevs av Drottning Christina.

Johan hade 1632 gift sig med Catharina Rosenbielke från Lästad i Bälinge socken i Kronobergs län. Makarna hade levt ett lyckligt liv på Dufveholm och begåvats med sju barn. Det måste ha varit ett stort äventyr att med hela familjen och med bohag och allt annat bryta upp från det fagra Dufveholm för en så lång resa. Avfärden torde ha skett från Norrköping förmodligen med en jakt eller krejare. Om man hade tur med vädret kunde resan göras på en vecka, om inte kunde det ta upp till en månad.

Ingen vet vad som hände. Men den 21 november meddelar landskamreren i residensstaden Uleåborg att landshövdingen med hela sin familj och följe den 26 oktober 1643 i en förfärlig storm om natten hade förlist. Olyckan hade skett i skärgården utanför Närpes socken i Finland där några vrakfynd hade flutit iland. Inga omkomna hade påträffats.

Det visade sig att fem av barnen var med på resan och således med när föräldrarna omkom. De två äldsta, en son och en dotter blev kvar på hemorten. Sonen Johan Johansson Dufva var blott 12 år när olyckan inträffade. Han blev omsider officer med överstelöjtnants grad och dog 1698 ogift. Med honom slöts den grenen av ätten.

Systemen hette Brita Johansdotter Dufva och hon gifte sig med generalmajoren Johan von Fitinghoff.

I protokoll från rannsakingen efter olyckan framgår att denna ägt rum utanför Grytskärr, en större ö vid Norrnäs by i Närpes socken i Finland. Något säkert om hur katastrofen gått till kunde ej fastslås. Kanske stötte båten på ett av de talrika grunden eller bröts ned och vattenfylldes i den hårda stormen. Troligen hade Johan Dufva själv tagit över navigeringen för att rädda de sina. Allt förgäves. Alla fick de sina gravar i de vågor som senare spolade upp delar av deras bohag på främmande kust.

Tjugo år senare vid vintertinget i Österbotten 1663 sker ännu en rannsaking. Denna gång på begäran av Johan von Fitinghof. Ett rykte hade omtalat att ilandspolade ägodelar hade omhändertagits av kustbefolkning. Bl a skulle borgmästaren i Kristinestad ha ägt en silverkanna med Dufvas namn och vapen. Ingen kunde fällas.

Lars West

Källor:

Karl Gösta Gillstring; Landshövding Johan Dufva och hans ätt, Särtryck ur S:t Ragnhilds Gilles Årsbok 1948.

Dufveholm, Johan Dufvas gård, av Hilding Hjelmberg, Katrineholmsortens årsbok 1965 – 1966.



BÖCKERNAS HUS

antikvarisk bokhandel, Lars Angshed

öppet: mån-fre 10-18, lörd 9-13

Slingvägen 1
549 31 TIDAN

tel: 0500-470052
mobil. 0737-430293

www.bockernas-hus.se

Lanthandeln förr - ett byacentrum



Carlssons i Långjum ägnar sig idag åt härfin verksamhet.

Carlssons i Långjum var inte bara en lanthandel i en västgötsk by, den var lite av bygdens centrum. Boa, som lanthandeln oftast kallades på bygdens språk, var förstås alltid en social träffpunkt där man inte bara fick livsnödvändiga varor utan också en plats där man kunde prata av sig och få veta det mesta. Ibland redan innan det hänt.

Men Carlssons i Långjum var mer än så. Från 1950-talet och fram till sin död 1993 drev Harald Carlsson affären, samtidigt som han hade hand om posten plus mycket av politiken i Långjum och senare i Larvs storkommun. Så kanske kan affären sägas ha varit ett politiskt maktcentrum, men det var tydligen också lite av en serviceinrättning. Många förr – precis som idag, när jag tänker efter – hade svårt med alla blanketter som skulle fyllas i, och där kunde Harald hjälpa till.

Boken om Carlssons i Långjum är skriven av Rolf H Carlsson, som själv tillbringade sina första år här innan pappa Villiam flyttade några mil och skaffade egen affär i Bitterna. Men lite av hjärtat finns tydligen kvar här, inte minst känner han det som detta var farmors affär. Och boken kan väl sägas lika mycket vara ett äreminne över just farmor. Hon hette Berta, föddes i Varnhem och kom hit som mycket ung. Redan första året blev ägaren sjuk och unga Berta fick med lite stöd från sjukhussängen sköta affären.

Senare uppstod tycke och Axel och hans bodbiträde Berta gifte sig och fick barn. Men Axel insjuknade igen, gick bort och därefter var det Berta som fick klara familjen och affären. Och det gjorde hon med den äran.

Boken om Carlssons i Långjum är förstås främst en bok för Långjumsborna som kunde handla där fram till för 20 år sedan. Men även vi andra kan känna igen oss i mycket.

Hans Menzing

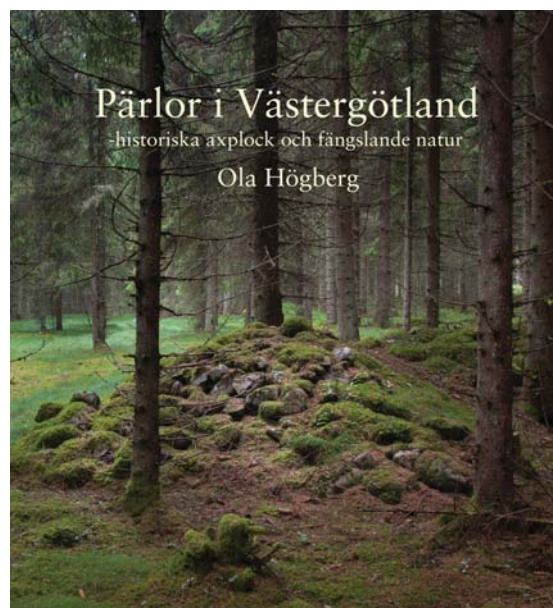
Carlssons i Långjum – om en lanthandel på Västgötaslätten och dess huvudpersoner. Författare: Rolf H Carlsson. Förlag: Eget. 65 sidor med åtskilliga gamla bilder.

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Västgötska pärlor i natur och historia



Västgötska pärlor samlade i en vacker bok.

Platser med intressant och vacker natur men också med historiska händelser och människor värda att minnas, detta är bakgrunden till Ola Högbergs bok om pärlor i Västergötland. Ett blomstrande Svea rikes vagga med orkidéer, doppingar och Dag Stålsjö. Men utan romantiska överdrifter.

Ola Högberg är fotograf med vetenskaplig läggning. Så hans bok är fylld med härliga bilder som verkligen visar västgötska sevärdheter i detalj, och hans texter är fyllda av fakta. Här handlar det inte om ytliga turistbroschyrstexter, Ola vet. Fast ibland blommar han ut i rena naturpoesin, som när han i ord och bilder berättar om miraklet när bokens blad slår ut på våren.

Detta är ingen regelrätt guidebok, skriver han, och det är rätt. Här handlar det om Olas pärlor, ett urval som startar i den egna hembygden vid Fristad, nedslag kring Åtran och Viskan, Västgötaberg som Älleberg, Mösseberg och Gerumsberget, orkidékärr och fågelsjöar som Hornborgasjön. Men också historiskt märkliga platser som Varnhem, Pehr Thams Dagsnäs och Dala, Jarlehus vid Väneren och Askeberga. Historiska personer som Tham porträtteras liksom TV-mannen Dag Stålsjö som presenterade Västgötateorier som ibland var lika yviga som Thams. Men här är överdrifterna bortrensade, vi får tips om platserna men får själva tolka historien.

Det är en magnifik bok, det mesta som visas av natur är blommor och fåglar som vi alla kan se om vi bara ger oss tid att vänta. Men så de presenteras... Han kryper in på så man nästan hör fåglarna sjunga och blommorna dofta. Vandringen bland pärlorna i våra bygder slutar i Tiveden där tjäderspel, lommar och sångsvan sätter färg på märklig bygd med märklig historia.

Men visst är det en guidebok också. Jag har redan en lång rad platser som jag måste återse, Ola visar på mycket som jag missat.

Hans Menzing

Pärlor i Västergötland – historiska axplock och fångslände natur. Fotograf och författare: Ola Högberg. Förlag: Firma Ola Högberg, Fristad. 151 sidor med cirka 35 sidor text och 320 färgbilder. Pris 240:- + ev. frakt. (39:-)

En fascinerande tidsresa till 1600-talets kulturminnen

År 1896 revs Fässbergs gamla kyrka i min hemstad Mölndal. Den var en av många medeltidskyrkor, som skattade åt förgängelsen under 1800-talet, då församlingarna blev rikare och folkmängden ökade. Man var inte noga med dokumentation av kulturminnen på den tiden. Ofta saknas avbildningar av de gamla kyrkorna, som revs. Vad gäller Fässbergs kyrka är alla avbildningar, möjligen med ett undantag, gjorda i efterhand.

Många kyrkohistoriker och hembygdsforskare kommer därför att bli mycket tacksamma gentemot Föreningen för Västgötalitteratur, som i mars månad 2012 kunde börja sprida en nyutkommen källutgåva: *Västgötadeln av Monumenta Sveo-Gothorum: Efter handskriften F h. 9 i Kungliga Biblioteket utgiven och kommenterad av Benny Jacobsson* (Skara 2012, 72 textsidor och 150 bildsidor i folioformat). De flesta av bilderna visar västgötska kyrkor så som de såg ut under 1600-talets andra hälft. Där finns även bilder av adelsvapen i kyrkorna, runristningar och andra fornminnen. Efter drygt 300 år har dessa bilder blivit utgivna. Det är en stor händelse.



Så såg kyrkorna ut!

Söker man efter en bild av Fässbergs gamla kyrka, letar man dock förgäves. Dokumentationsarbetet leddes av Johannes Hadorphius (som numera kallas Johan Hadorph). Han var verksam vid Uppsala universitet och kom inte längre söderut än till Skaraborgs län. Älvsborgs län och Västkusten tycks inte ha fått några besök. Däruppe i Skaraborg fanns nämligen Uppsala universitets kansler, hans frikostige befrämjare, greve Magnus Gabriel de la Gardie till Läckö. Greven var dessutom mycket intresserad av kyrkor, som, tack vare att bygderna var rika och församlingarna små, fanns i överflödande rikedom uppe i Skaraborg. Hadorphius och hans tecknare fick fullt upp att göra i Skaraborg.

Deras teckningar är lika fullt av stort intresse för oss härnere på Västkusten. Ur kyrkoböckerna kan man nämligen få fram så många uppgifter om de gamla kyrkorna, att man skulle kunna åstadkomma avbildningar i efterhand, om man bara kunde finna förebilder. Dessa förebilder finner man i Monumenta. Här kan man se hur kyrktuppar, vindflöjlar, takkors, fönster, vapenhus, sakristior och klockstaplar tedde sig. På vissa håll hade man redan förstörat fönstren, men i andra kyrkor hade man kvar de små (och få) medeltida fönstren. Teckningarna i Monumenta är

helt enkelt ovärderliga.

Böcker kan leda till mycket, och i detta fall bidrog Monumenta-utgåvan till att jag återinträdde i Svenska kyrkan. Djupt oroad och besviken över nyordningarna inom kyrkan och förändringar i läran, gick jag ur för många år sedan. Genom många föredrag i församlingshem och genom många gudstjänstbesök har jag dock funnit, att mycket trots allt är bra, och att förändringarna inte betyder så mycket som man skulle kunna befara. När jag bläddrade i Monumenta tänkte jag gång på gång: "Det är fel att du inte är med och betalar för det rika kulturarv, som våra kyrkor utgör." Även våra kyrkor kan nämligen – genom sin blotta närvaro och inte minst genom konstverk och inskrifter – tjäna som påminnelser eller rentav förkunnelse. Nu är jag åter med i Svenska kyrkan. Just denna anledning har väckt både förvåning och uppmärksamhet, och jag har blivit ombedd att redogöra för återinträdet i denna artikel.

Kettil runskes grav på bild

Mycket annat har fångat tecknarnas uppmärksamhet. Själv blev jag mycket intresserad, när jag på sidan 49 fann en teckning av Kettil runskes föregivna grav vid Ölanda i Istrums socken och Valle härad. Jag har nämligen själv skrivit en utförlig undersökning om den sägenomsusade Kettil runske, hans många föregivna hemorter och hans många föregivna gravar. (Lars Gahrn, Johannes Messenius och Kettil runske, kapitel i: Lars Gahrn, Sveariket i källor och historieskrivning, Gbg 1988, s. 261-271.) Redan Johannes Messenius begrep, att Kettil runske var en sagogestalt, och att berättelserna om honom var skrönor. Intressant är att se, att även Monumentas tecknare har frigjort sig från sägnerna. På teckningen har han nämligen skrivit: "Kiätzil en Riddares graf. Vulgus (folk i allmänhet) kallar den Kiätil Runskes graf." Tecknaren har tolkat graven som en riddares grav, vilket för övrigt är en utmärkt tolkning. Detta var uppenbarligen en herremans (eller högt uppsatt kvinnas) grav.

Slutsatsen vilar dock delvis på en alltför djärv tolkning av relieferna på det ena stenkorset. Tecknaren har tyckt sig urskilja en ridande man med en lans i handen. Någon sådan har dock Johannes Bureus inte kunnat urskilja (Gahrn 1988 s. 264). De båda tecknarna överensstämmer dock däri, att bägge har sett två mot varandra vända djur och ett inristat kors överst på stenkorset. (Å andra sidan har Erik Dahlbergh inte kunnat se vare sig någon riddare eller några djur, endast ett kors, Suecia antiqua 3:62.) Monumenta-tecknarens märkliga mönster på det högra korset saknar motsvarigheter hos både Bureus och Dahlbergh. Tydligt har relieferna redan på 1600-talet varit starkt vittrade och ytterst svåra att tyda. Här har Monumenta-tecknaren uppenbarligen gjort sig skyldig till en övertolkning. Uppenbarligen har den erfarne runtolkaren Bureus kommit sanningen närmast, när han på det högra korset skriver: "intet eller och owist hwadh det skulle vara". (På korset finns ingenting, eller också är det ovisst vad det skulle vara.) (Gahrn 1988 s. 264.)

Teckningen visar dock att antikvarierna redan på den tiden kunde frigöra sig från folksägner.

Biskopsborg blev kloster

En av teckningarna visar de kvarstående väggarna efter biskopsborgen i Husaby. På teckningen står orden: "S: Brijtas Clöster" (Sankta Brittias kloster). Allmogen brukade påstå, att alla möjliga (och omöjliga) ruiner skulle vara lämningar efter kloster, och i detta fall finns ju Birgittas källa invid ruinerna. De kunde lätt

förleda folk att tro, att ett birgittinerkloster hade legat på platsen. (I själva verket var källan uppkallad efter ett irländskt helgon och inte efter det svenska helgonet Sankta Birgitta.) Någon har dock strukit över orden "S:Brijtas Clöster" och istället skrivit "Biskops huset i Husebij". Forskarna på Antikvitetskollegiet har alltså inte nöjt sig med ovissa hörsägnar utan skaffat fram källuppgifter att jämföra med. Då har de begripit, att ruinen aldrig hade varit Sankta Brittias kloster. Fastän texten i ett bildverk som detta är minsta möjliga, finner vi alltså två intressanta exempel på vetenskaplig och kritisk granskning, som skiljer sig från allmogens bygdesägnar.

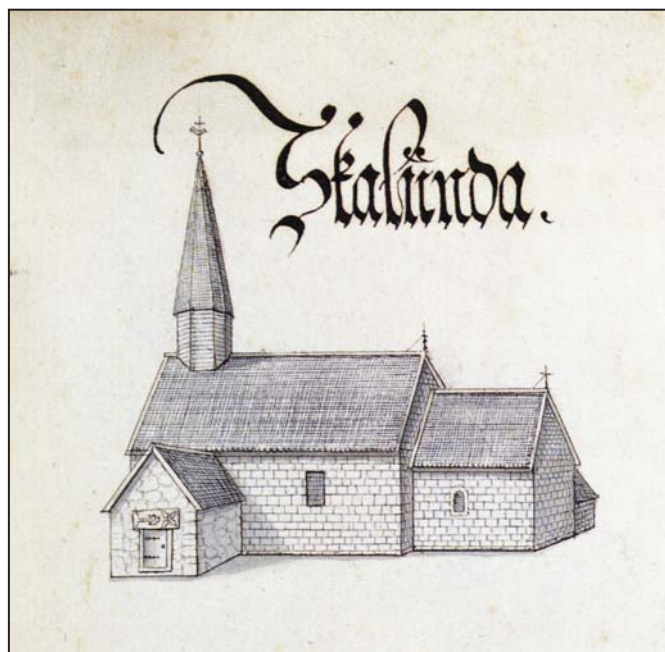
Gravhögarna i Skalunda

Arkeologerna brukar bli glada över gamla avbildningar av fornminnen. Nytagna fotografier i all ära, men man känner, då man ser dem, att man är mycket långt från forntiden. Inför en gammal bild känner man däremot tydligare, att dessa lämningar hör en fjärran forntid till. I Monumenta finns två teckningar av gravhögar i Skalunda, den ena (på sidan 120) ett verkligt fynd. Denna nu offentliggjorda bild har alla förutsättningar att göra ett segertag genom allsköns kommande arkeologiska skrifter. Dels ser man en rest bautasten. Dels har tecknaren ritat en fyrkantig hägnad (en trädgårdsgård) runt högen. Gårdsgården visar, att området har använts som betesmark, en utmärkt markanvändning. Dels skadades fornminnet icke genom odling. Dels hindrade de betande kreaturen marken att växa igen. Träd och buskar kan lätt skada fornminnen med sina rötter, men träd och buskar fick inte möjlighet att slå rot. Fornminnen är ofta belägna på höglänt och sandig mark, som duger till betesmark men är olämplig för odling. Genom en förening av lyckliga grundförutsättningar och klok markanvändning har många fornminnen lyckats förbli oskadade till våra dagar.

Tecknarna var noggranna med sina uppgifter. På teckningen står: "I Skalene Bij står denna sten, och högen derhos". (I kommentaren står Skalwar, men namnet skall uppenbart läsas Skalene, en välbestyrkt sidoform till Skallunda.) Ordalagen visar, att tecknarna var mest intresserade av bautastenen, fastän denna saknade inskrift. Deras intresse för de gamle göthers minnesstenar (som helst borde vara runristade) var mycket stort. Detta måste vara gravhögen söder om Skallunda kyrka. Enligt rannsakingar efter antikviteter skulle en lång sten och en mindre – helt i enlighet med teckningen – stå vid denna hög. Själva "Skalunga högh" (Skalundahögen) fanns däremot strax norr om kyrkan, enligt samma berättelse (Rannsakingar efter antikviteter, band II, 1969, s. 222). Även den finns avbildad i Monumenta, och den går där under namnet "Skalene Högen" (sidan 302). (De båda gravhögarna behandlas utförligt i: Gerhard Flink, Arkeologi i Skaraborg: En vägvisare, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum nr 11, Sthlm 1989, s. 72-74.) Tyvärr finns varken i rannsakingarna eller i Monumenta några berättelser eller andra uppgifter om gravhögarna. Den södra saknade tydligen namn, och den norra kallades alltså Skallundahögen. Det enbart geografiska namnet Skallundahögen har förbehållits den större (och som en följd härav mer kända) av högarna. Så mycket kan dock sägas, att de båda mäktiga högarna visar, att grevarna till Läckö inte var de första herremännen i området.

Värdefull kommentar

Filosofie doktor Benny Jacobsson har ombesörjt utgåvan samt skrivit inledning och kommentar. På detta sätt får läsarna de viktigaste upplysningarna och värdefull hjälp att komma vidare i sin forskning. Uppdraget, som han fick, tillhör de farliga. Han hade mycket lätt kunnat ägna resten av sitt liv åt att skriva en allt omfångsrikare och värdefullare kommentar. Han gör dock en klok avvägning och undviker att fördjupa sig i de olika ämnena.

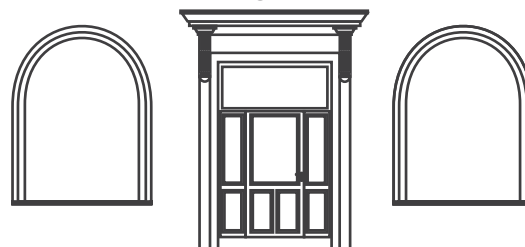


Detta är ju en källutgåva, vilket innebär att andra lärde förväntas forska vidare.

Med denna artikel har jag velat visa, att denna källutgåva innehåller mycket, som man kan fördjupa sig i, och att dess uppgifter på många sätt berikar historieskrivningen. Föreningen för Västgötalitteratur har tagit oss med 300 år tillbaka i tiden och har bjudit oss på en fascinerande tidsresa. Givetvis bör även de andra delarna av Monumenta Sveo-Gothorum utges. Vilken förening eller organisation ger ut bilderna från våra andra landskap?

Lars Gahrn

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter



**ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
 NYHETSREBREV**

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@vaf.se
 ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se



Antikvariat Tranan
 Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
 Tel. 0325-768 46

Om skötkonung med mera

Arkeologen Tommy U Andersson minns från trivselkvällar, då Ekehagens fornby anlades, att där framfördes en teori om att Olof Erikssons binamn "skötkonung" kunde vara en form av "götekonung".

Teorin, mera underbyggd, finns i tidskriften "Mimers brunn" för något år sedan. Internationella begreppet var GOT, inte GOTE. Motsvarande svenska term bör äldst ha varit GÖT, inte GÖTE. Därför har Olofs titel vid något tillfälle varit VÄSTGÖ-TAKONUNG, vilket han otvivelaktigt var. Dialektala uttalet blev vässhötkonung. När riket blev större föll prefixet väss- bort, kvar blev hötkonung, som stavas skötkonung. Enkelt kanske, men ändå obegripligt för våra lärda historieauktoriteter hittills. Deras förslag "konung redan i skötet" är väl nära rekord i naivitet.

Trollband folk

Dag Stålsjö, journalisten som enbart genom sin talekonst och image kunde trollbinda ett auditorium i timme efter timme, och som Tommy talar så fint om, väntar fortfarande på återupprättelse trots att bl a en så obestridd auktoritet som Åke Hyenstrand intygat: "Den s k västgötaskolan hade ju som tidigare framhållits i princip rätt vad gäller götalandskapens centrala roll i ett riks-bildningsskede".

Domen över Dag Stålsjö står kvar, trots att den fälldes på 1980-talet av en numer avskaffad lekmananämnd.

Det "strul" som på senare tid kunnat avläsas i litteraturföreningens medlemsblad i form av insändardispyter, beror nog på att i detta blad ofta förekommer material som har historisk relevans, men som framför ståndpunkter hämtade ur äldre och numera inaktuella källor. Moderna historiker reagerar gärna i dylika fall, vilket de bör göra.

Foteviken 1134

Om en framställning anses ha sakvärde, dvs den tillför eller säkrar kunskap, finns argumentationsregler att tillämpa. Om källmaterialet har två olika versioner om en händelse, måste man redovisa båda. Annars gör man sig skyldig till skevt urval, vilket är regelbrott. Exempel: artikeln om Karle av Edsvära i ovan anförda blad.

Där sägs att Magnus Nilsson, den starke, i sin sista strid vid Foteviken 1134 som ende medkämpe hade en biskop Henrik av Sigtuna. I Saxos ganska utförliga skildring av bataljen är Magnus vapenbroder biskop Peder av Roskilde. I artikeln om Karle i Meddelande 3/12 finns ingenting om biskop Peder av Roskilde. Om utgångspunkterna, premisserna, i en debatt inte är entydigt definierade, blir slutsatserna opålitliga. Uttryck som swear, t o m ändrat till svearna i bestämd form, tillför ingen kunskap då det brukar användas i olika betydelser.

De äldsta källorna, Beowulf, Ynglingatal, Sköldungasagan m fl borde ha vitsord framför nationalromantikernas propagandatolkningar. Av ovan anförda källor framgår klart att sweons, swear, skilfingar, svia kind avsåg en götisk ätt med postadress söder om Väneren, närmare bestämt i häradet Kind, numera Kinne härad.

Det var därför som Rättlösabalkens traditionsbärare så oreserverat backade upp dem. Att vår förste mera historiske "sveakung" Olof Eriksson, tog dop och gravstad där är knappast någon tillfällighet. Argument och indicier är många, men det hjälper föga då tolkningsföreträdarna vill annat.

Om någon eller några ännu till äventyrs i debatten anför begrepp, åsikter eller argument som var på modet för 50 år sedan eller mer är detta irrelevant i dagsläget. Men för den som fortfarande har kvar sin barnatro på det en gång så allenarådande sveakollektivet bör intet hindra att de får bli saliga på den.



Verner Lindblom berättar om skötkonung, Stålsjö och svear. Bild: Len-nart Axelsson

Men forskningen rullar vidare. Nya trender, "skolor" och sanningar ersätter gamla. Vad som i går var en mycket häcklad "västgötaskola" är i dag en erkänd götalandshypotes. Ty i dag har man äntligen insett följande kriterium:

Varifrån ett argument eller slutsats kommer saknar betydelse. Enda hållbarhetskravet är om tillkomsten skett i enlighet med sakdebattens regler.

Därför, uttalandet från en känd historieforskare nyligen att han var skeptisk till "västgötaskolan", visar på elementär okunnighet. Han kan inte skilja på klyschan "västgötaskolan" och den erkända götalandshypotesen. P P Waldenström visste vad han talade om när han sa: "Om så själve f-n säger att 2 x 2 är 4 så tror jag honom,"

Man vill ju inte sära några, men det kan knappast undvikas om man ska tala klarspråk. Därför vill jag som Ferlin säga "må Gud förlåta mig somliga rader" även i detta mitt kanske sista debattinlägg.

Verner Lindblom



Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skafta en egen prenumeration på *Mimers brunn* - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland

Helårsprenumeration 250,- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info: vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

ANTIKVARIAT RIDDAREN
Säljer, köper & värderar litteratur

Sveagatan 7
541 44 SKÖVDE
Mobil 0706-747574
Hem/Fax 0511-812 48
timmersdala.interior@telia.com

Mats Bergström
Bokhandlare

Öppettider ring för information

Kungaättling på Badhusgatan

På Badhusgatan i Skövde växte en ättling till mäktiga franska kungar, intriganta drottningar och framgångsrika vikingar upp under 1900-talet. Vem hade kunnat ana det? Inte han själv i alla fall. Men under sitt släktforskande hamnade han hos bland svenska härskare som Birger Jarl, och från honom var steget inte långt till Europas mäktigaste män och kvinnor under medeltiden.

Normalt brukar böcker om släktforskning prydas av ett strävsamt gammalt par som hukar anspråkslöst framför en liten stuga. När Jan Westh berättar om sin medeltida släkt visar han på sin släktboks (*Min medeltida släkt*, eget förlag) förstasida upp en målning av när den franska varginnan Isabella stiger iland på Englands kust tillsammans med sin son Edvard i början av 1300-talet. Uttrycket den franska varginnan kommer av det engelska ordet she-wolf på alltför starka kvinnor, och Isabella var inte bara andlöst vacker, hon var livsfarlig också.

Jan Westh, numera bosatt i Mullsjö, hoppar över sina mer blygsamma svenska förfäder, även om han väljer en svensk she-wolf, Sigrid Storråda från Skaratrakten, som släktens anmoder. Sigrid var som bekant ett verkligt livsfarligt fruntimmer, så hade jag fått välja hade jag nog fastnat för den vackra och kulturella Eleonora av Akvitanien, som visserligen också var farligt härsklysten, men hade dolda djup. Kanske första kända feministen, hon startade nämligen i mitten av 1200-talet en akademi där råbarkade rid-dare skulle lära sig ridderlighet och konsten att umgås med ädla kvinnor. Dottern Marie var rektor och det lär ha funnits upp till 60 elever samtidigt. Om utbildningen verkligen bar frukt i annan form än massor av barn framgår inte av Wesths beskrivning.

I denna släktbok återfinns mäktiga män som Karl Martell och Karl den store, men också danskarna Harald Blåtand och Sven Tveskägg samt sjöfarande norrmän som Harald Hårfagre, Harald Hårdråde och Magnus Barfot, mäktiga och stridslystna även de.

Allt detta resulterade alltså i en liten knatte vid Badhusgatan i Skövde. I alla fall enligt Jan Wesths släktforskning, men den kan säkert stämma i stora drag. Söker vi oss tillräckligt långt tillbaka så är vi väl släkt med de flesta. Eftersom kungaätter och stormannaslakter alltid gifte in sig i varandra så blir tjocka slakten snabbt mycket kunglig om man bara lyckats få in en fot.

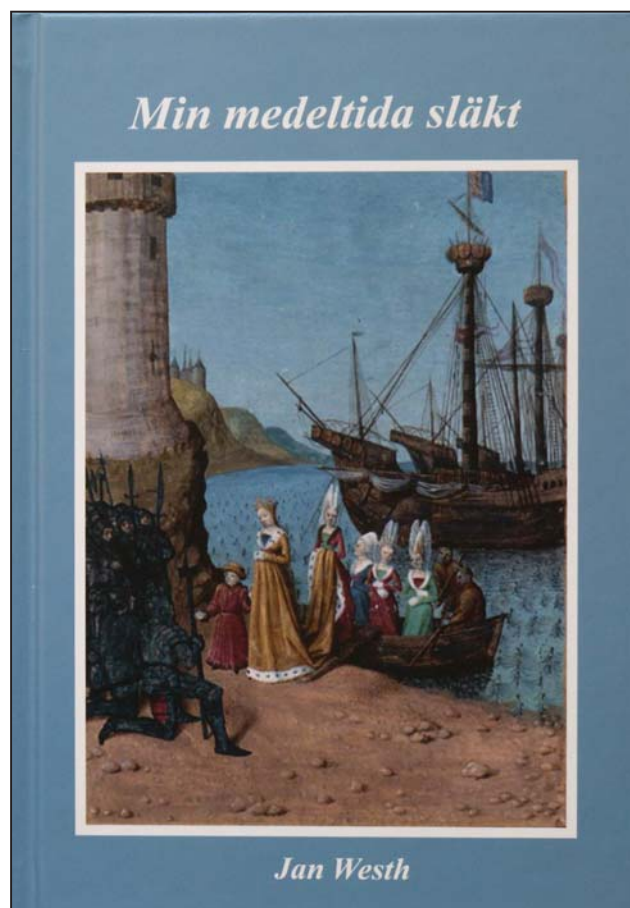
Bankkrasch stoppade satsning vid Viken

Sörkvarn på Björstorps gård vid Edsåns utflöde i sjön Viken kunde ha varit en blomstrande verkstadsindustri. Istället finns det ett trevligt sommarboende. Här skulle ett gjuteri ha försett det pågående kanalbygget med broar, slussportar och annat gjutgods, men pengarna räckte förstås inte till, som så ofta.

Baltzar von Platen var van att få sin vilja igenom när han byggde Göta kanal. Och det verkade fungera även när han försökte skapa ett eget modernt gjuteri för att förse kanalbygget med broar, portar och annat i metall. Bästa platsen ansågs vara Sörkvarn vid Vikens norra strand, inte minst med tanke på att man därifrån hoppades få arbete för den blivande Karlsborgs fästning.

Så under 1817 utfördes massor av markarbete och annat här i hopp om att snart kunna sätta igång. Men en tidig bankkrasch satte stopp för planerna.

Kanalbolaget hade skaffat en diskontinrättning, som väl snarast kan jämföras med en egen bank. Utan att ha något eget kapital. Det var förstås att tiggas om problem, och när ett liknande diskont



Isabella, drottning av England, stiger på bokomslaget iland tillsammans med sonen Edward för att strida om makten.

Släktböcker blir lätt alltför personliga för utomstående, men genom att lyfta fram tidiga och ofta kungliga släktingar så känns mycket igen från historieböckerna. Jan Westh berättar ledigt och lätt ironiskt ibland om kära slakten, och boken innehåller massor av illustrationer.

Hans Menzing

Min medeltida släkt. Författare Jan Westh. Eget förlag: Kyrkvägen 6, 56531 Mullsjö. Telefon 0705 143806.

i Malmö gick omkull och dessutom visade sig vara förknippat med oegentligheter så försvann förstås allmänhetens förtroende även för kanalbolagets diskontinrättning.

Det fanns helt enkelt inte ekonomi för ett gjuteri, och det diskuterades om kanalportarna istället kunde byggas i billigare ek eller furu. Fast då varade de förstås inte alls lika länge.

Så arbetet stannade av, och när det senare blev aktuellt igen så hamnade anläggningen i Motala och blev grunden till framgångsrika Motala verkstad.

Den flitige forskaren kring Tiveden, Ingemar Wikenros, berättar om Sörkvarns uppgång och fall och påpekar att hade diskotskrisen kommit ett år senare kanske den här bygden hade fått en framgångsrik verkstad.

Som alltid är Wikenros väl påläst och bjuder på massor av massor av fakta, men också en del kartor och färgbilder.

Hans Menzing

Sörkvarns gjuteri. Ett ofullbordat Göta kanalprojekt vid sjön Viken. Författare: Ingemar Wikenros. Utgiven på eget förlag, Mariestad. 50 sidor med en del bilder och kartor.

Nytt ljus över Yngre Västgötalagen

Yngre Västgötalagen kom till i början av 1300-talet. Göran B. Nilsson skildrar ett maktspel lika tidlöst som lagens språk är ålderdomligt.

Från den äldsta medeltiden finns det mycket få dokument bevarade. Det lilla som skrevs har gått förlorat i bränder och utrensningar. Ibland har något pergament bevarats av ren tur, som omslag till fogderäkenskaper eller till krutladdningar som aldrig brändes av. Bara någon enstaka handskrift har krånglat sig genom arkiv och reformationer in i modern tid, ofta bara i avskrift.

Ändå lyckas skickliga och envetna historiker hitta förbluffande mycket i de knappa meningarna. De få texterna är för det mesta juridiska dokument, lagar, gåvobrev eller testamenten, där varje ord är noga valt. Tack vare precisionen kan sentida historiker ”digte över Kendsgerningerna” – dikta över fakta – som den danske historikern Erik Arup formulerade det.

I nordisk historia är Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085 det mest utnyttjade exemplet. Formuleringarna avslöjar att Lund, Helsingborg och Lomma (!) var Skånes äldsta städer, kanske också att häradena dröjde längre i Skåne än på Själland. Men Yngre Västgötalagen visar sig nu vara lika fascinerande.

Inte så litet är det tack vare författaren. Göran B. Nilsson är mest bekant för den inträngande biografien i tre band över A.O. Wallenberg. Efter att ha skrivit om liberalismen och landstingen på 1800-talet ägnade han nästan 20 år åt grundaren av Stockholms Enskilda Bank. Han lärde sig tidens bokföringsregler för att begripa finansmatadorernas manövrer.

Men Nilsson är också ansvarig för åtskilliga av Nationalencyklopedins uppslagsord på humor. På 1960-talet hörde han till redaktionen för Lasse O'Månssons HjäLP!, magasinet som skolade en generation rabulister.

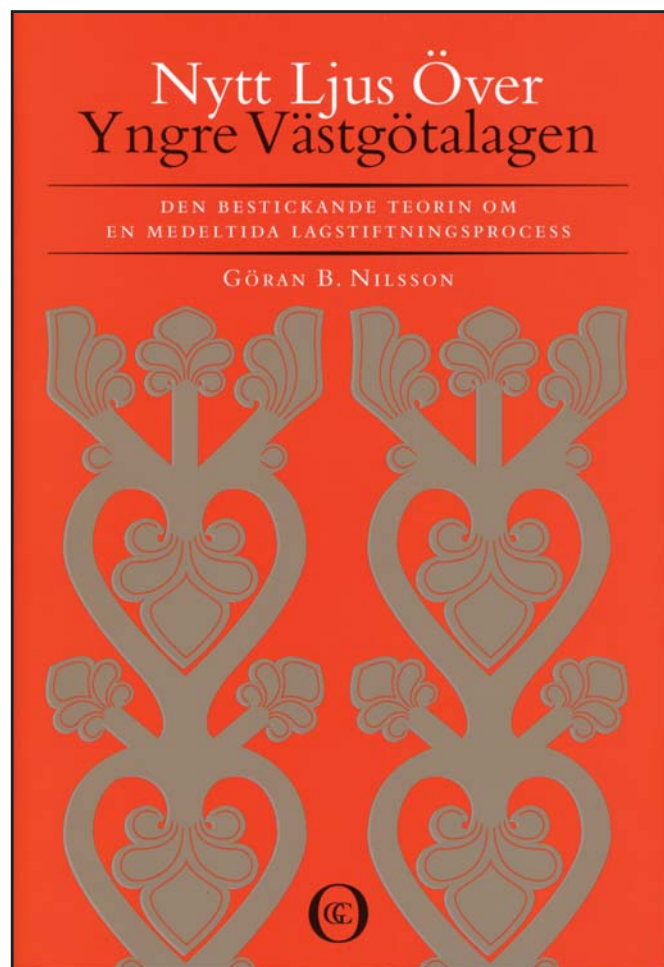
Yngre Västgötalagen har nytta av båda delarna. Längre har den äldre Västgötalagen fått störst uppmärksamhet, just därför att den är äldst – inte bara av lagarna, utan av svenska böcker överhuvudtaget. Den tillkom antagligen på 1220-talet, med Birger Jarls halvbror Eskil Magnusson som drivande kraft. Den yngre lagen skrevs ett knappt sekel senare, och omnämns ofta bara som en omarbetning av den äldre.

Göran B. Nilsson visar att det är långt mer dramatiskt än så. Det finns flera olika handskrifter kring Yngre Västgötalagen. Han vänder upp och ned på forskningsläget med hjälp av Lydekini excerpter (utdrag), några tättskrivna sidor ”flockar” – paragrafer – i anslutning till lagstiftningsarbetet. Tidigare forskare har bagatelliserat skillnaderna mellan ”excerpterna” och de andra handskrifterna som skrivslarv, okända förlagor eller varierande praxis.

Nilssons ”bestickande teori” (i boken förkortad till DBT) tar i stället läsaren rakt in i den västgötska medeltidens maktspel. Först och främst döper han om handskriften. Det är inte skrivaren Lydekini som är intressant, utan prästen Laurentius, han som ursprungligen höll i pennan. Hans anteckningar – som Lydekini sedan skrev av – är inte alls några excerpter, utan notat om vilka ståndpunkter kyrkan skulle driva i lagstiftningsarbetet.

Det är Laurentii bok som är utgångspunkten för Nilssons analys av förhandlingen. Den pågick i flera faser. Motorn var den starke biskopen Brynolf Algotsson som föddes runt 1200-talets mitt, läste länge i Paris, blev kanik och domprost i Skara när han kom hem och sedan biskop 1278–1317. Brynolf kom ur stormannaklassen. Hans far Algot Brynolfsson var lagman i Västergötland, kanske som morfaderns efterträdare. Hans bröder hörde till landskapets och Sveriges mäktigaste män – Peter Algotsson var Magnus Ladulås kansler, en annan av bröderna rövade bort en av landets rikaste arvtagerskor och rymde till Norge med henne. Brudrovet kostade fadern lagmansämbetet, men Brynolf kröp till korset och försonade sig med kungen.

Trots att Sverige hade kristnats ett par hundra år tidigare återstod ännu mycket att göra för kyrkan. Brynolf stred för tiondet, mot oäkta barns arvsrätt, mot hedniska eder (enligt den äldre lagen skulle man svära vid ”de hulda gudarna”!), för biskopens rätt att



döma över präster, mot incest mellan ”andliga” fränder – det var förbjudet att sova med sin gudmor eller guddotter.

Maktspelet böljade fram och tillbaka. År 1275 hade Magnus Ladulås störtat sin bror Valdemar och tagit makten i riket. Magnus samarbetade med kyrkans män under sin långa regering fram till 1290. Kungen bekräftade 1279 Skara stifts privilegier, som gav biskopen domsrätt när det gällde en rad brott, från otukt och svartkonst till kränkningar av helgonens festdagar och fastedagar. Kungen behövde Brynolf, eftersom landskapet nyss gjort uppror till förmån för den avsatte Valdemar.

Med kungens död vände det. Stormännen runt marsken Tyrgils Knutsson blev förmyndare för den unge kung Birger. De stramade åt kyrkans villkor. De drev igenom Upplandslagen 1296 och gav västgötagammannen Bengt Hafriðsson i uppdrag att bearbeta sin lag i samma veva. Omkring sekelskiftet började Laurentius anteckna kyrkans ståndpunkter i sin bok. Biskopen ville föra in en rad av kyrkans bestämmelser i den allmänna lagen, men stormännen höll emot.

Sedan utbröt kampen mellan kung Birger och hans bröder Erik och Valdemar. Hertigarna gjorde uppror 1304–1305 och grep lagman Bengt. Året därpå avrättades Tyrgils Knutsson, och kungen fängslades i Håtunaleken. Först gick förhandlingarna i stå, men återupptogs när hertig Erik blivit landherre i Västergötland.

Eriks ambitioner skapade nya problem. Han träcklade sig fram mot ett västkandinaviskt rike. Genom att gifta sig med den norska kungadottern Ingeborg kunde han lägga sig till med Bohuslän och norra Halland. När den danske kungen Erik Menved lärer sig med kung Birger för att ta tillbaka Halland drog kriget in i Västergötland, och förhandlingarna stannade av på nytt.

Under de lugna åren efter 1310 slutfördes det mesta av den nya Västgötalagen, innan kung Birger ställde till med Nyköpings gästabud i december 1317. Hertigarna svalt ihjäl, men deras anhängare störtade Birger och i stället blev den lille Magnus Er-

iksson kung. Vid det laget var Brynolf Algotsson redan död, efter nära 40 år som biskop, och Nilsson nöjer sig med en efterskrift om den senare utvecklingen.

Folkungarnas brödrafejd och dragkampen mellan kyrkan och den världsliga makten är bara en del av dramatiken. Nilsson skildrar också västgötarnas sega motstånd mot kungamaktens försök att centralisera riket. I Västergötland tog kyrkan ut huvudtioden, en förmögenhetsskatt som annars bara fanns i Norge. I handskrifterna talas det om ländermän, antagligen en adel från tiden före rikets enande, och runt om i landskapet fanns lokala nämndemän som dömde i sina egna områden. Det var maktspelare som bara fanns i Västergötland. Magnus Erikssons landslag antogs i mitten av 1350-talet, men det dröjde flera årtionden innan den slog igenom i det västliga gränslandskapet.

I Laurentii bok markeras kyrkans framstötter. Ibland är det bara ett par ord som behöver ändras, andra gånger vill kyrkan lyfta in helt nya flockar. Fram till hertigarnas uppror fick Brynolf igenom en hel del av sina krav, sedan blev det kärvare. Men det han inte kunde driva igenom i den allmänna lagen, det lyfte han delvis ta in i den stadga – Latinbalken, kallar Nilsson den – som kyrkan själv utfärdade för sin tillämpning av biskopens domsrätt.

Men minst lika mycket handlade det om sinnrika kompromisser. Nilsson visar hur man lirkar fram och tillbaka när det gäller bötesbeloppens storlek, hur böter skulle fördelas mellan kungen, kyrkan och häradet, eller hur lång fastan ska vara. Allt gick inte kyrkans väg. Enligt Äldre Västgötalagen skulle sockenmännen ställa upp med kost, logi och betalning för biskopen och tolv män i hans följe, när en kyrka eller ett altare skulle vigas. I ett mellanskede i förhandlingarna hade foljet prutats till att biskopen "dricke mjöd och hans kaplan med honom", men när lagens kyrkobalk till slut antogs var mjödet struket.

Förhållandena är medeltida och långt ifrån oss, men spelarna kunde lika gärna heta Göran Persson eller Anders Borg, ränker span man då som nu. Kan det vara därför Göran B. Nilsson ser det som generationer medeltidsforskare missat? För den som bemästrat de politiska och ekonomiska turerna kring det moderna bankväsendets födelse kanske biskop Brynolf är släkt med A.O. Wallenberg. I den handlingsinriktade historikerns ögon förvandlas handskriften med Lydekini slarviga excerpter till Laurentii bok och sluga förhandlingsspel. Det är fascinerande, även om författaren nöjer sig med att tala om en "bestickande teori" – och hoppas på fortsatt forskning.

Än HJäLP!, då? Jo, här och var lyser finurligheterna upp den skarpsinniga vandringen mellan fornsvenska och latinska uttryck. Läsaren måste arbeta sig en bra bit in i boken, innan han kan vara säker på att "full tjuv" inte är drucken. Författaren benär ut skillnaden mellan kyrkogården och hägnaden omkring den. Göran B. Nilssons teori om Yngre Västgötalagen är inte bara bestickande. Boken är underhållande hjärngymnastik, att avnjutas i koncentrerade doser, kanske årets viktigaste historiska arbete.

Gunnar Wetterberg
Forskningschef SACO

Recensionen har varit införd i Dagens Nyheter 5/10 2012.
Göran B. Nilsson. Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess
Rättshistoriskt Bibliotek Band 69

Pris 250:- + ev. porto(39:-)

Prisbelönt forskning

Svening Svenningsson som givit ut boken **Vackert svarvat – skönt målat**, belönades i samband med Kungliga Gustav Adolfs Akademiens högtidsdag den 6 november i Uppsala med ett pris för sitt forskning.

Hols kyrka



Foto: Sture Björnson

Väl synlig på en grusås i Sävveåns dalgång står kyrkan i Hol, där till nästan ovanpå ett stort järnåldersgravfält. Hol är ett tydligt exempel på hur kyrkplatserna lokaliserades till de hedniska kultplatserna. Kyrkan är representativ för bygdens kyrkor, ett medeltida långhus av beskedliga mått, som 1776 försetts med tresidigt avslutat kor och på västgaveln ett litet trätorn. Kyrkorummets lantliga barockatmosfär förstärktes vid den senaste restaureringen 1942, då bland annat de slutna bänkarna byggdes, efter äldre förlaga. Altaruppsatsen från 1703 är ett verk av Boråsmästaren Gustaf Kihlman. Predikstolen är ett fåtal år yngre, men ålderdomligare i formspråket. Bräddtaket är anspråksfullt smyckat år 1789 av Johan Lundgren från Alingsås med tjocka keruber svävande bland moln, en av de sist utförda takmålningarna i stiftet. Kyrkogården nås via en stiglucka. Invid kyrkporten står en runsten.

Antikvariat Wettern
Göran Midman Hjo
Västgöta- & Vätternlitteratur
Litografiska tryck,
Tersner, J A Berg, G Mellin, Billmarck
Tunnbindaregränd 1 A
544 30 Hjo
www.antikvariatwettern.dinstudio.se
0503-655895, 076-5547970
www.bokborsen.se

Bert Moberg
Antikvariat
Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.
Sökservice av böcker.
Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.
Korrekt bärdering
Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13

Skara stift, Västra Götaland och Västergötland

Skara stift

I samband med biskopsskiftet i Skara stift har det skrivits en hel del om stiftets och regionens gränser. Låt oss försöka klara ut vad som ingår i Skara stift, i Västra Götaland och i Västergötland.

Skara stift består av en stor del av Västra Götaland, men i stiftet ingår också delar av andra län. Finnerödja pastorat uppe i nordost hör till Laxå kommun och Örebro län. Enligt föreliggande förslag kommer pastoratet att införlivas med Ramundeboda och därmed gå över till Strängnäs stift. I sydost har vi Mullsjö och Habo, som är egna kommuner och hör till Jönköpings län. Norra Mo pastorat (f d Bottnaryds) och Norra Hestra pastorat (f d Stengårdshults) hör också till Skara stift, men båda ligger i Småland och i Jönköpings län. Norra Mo hör till Jönköpings kommun och Norra Hestra till Gislaveds kommun. Skara stift går också in i Värmland genom f d Södra Råda församling, som numera hör till Amnehärads församling. Södra Råda hör ändå till Västra Götaland. 1971 överfördes Södra Råda församling från Värmlands län till Skaraborgs län, och när Västra Götalandsregionen bildades 1998 blev församlingen en del i den nya storregionen.

Fram till pastoratsregleringen 1962 var Amnehärads pastorat helt unikt. Moderförsamlingen Amnehärad låg i Skara stift och annexförsamlingen Södra Råda i Karlstads stift. Amnehäradsherden kunde säga att det inte räckte med att en biskop visiterade honom, utan det måste vara två. Biskopen J A Eklund med djupa rötter i Skara stift kom gärna till Amnehärad och var det visitation fick han träffa sin gode vän Hjalmar Danell.

Västra Götaland och Västergötland

Västra Götalandsregionen bildades 1998 och består av större delen av förutvarande Skaraborgs, Älvsborgs och Göteborgs och Bohus län. Som redan nämnts hör Mullsjö och Habo kommuner till Jönköpings län men landskapet är ändå Västergötland. Kommunerna hörde förut till Skaraborgs län. Närheten till Jönköping gjorde att det var naturligt med en överflyttning till Jönköpings län. Finnerödja pastorat med Finnerödja och Tiveds församlingar hör också till Västergötland men ingår som sagt numera i Örebro län. Västra Götalandsregionen består av större delen av Västergötland och därtill landskapen Dalsland och Bohuslän och dessutom en del av Halland, nämligen Lindome församling, som hör till Mölndals kommun. Som redan sagts går också regionen in i Värmland genom Södra Råda församling. 1971 fördes fem församlingar i södra Västergötland, Grimmared, Gunnarsjö, Karl Gustav, Kungsäter och Älvsered över till Hallands län. De hörde förut till Älvsborgs län. Som ett kuriosum kan nämnas att Grimmareds kyrka har Västergötlands landskapsvapen på kyrktornets fyra sidor och på så sätt blir man påmind om landskapstillhörigheten.

Göteborg är också till större delen beläget i Västergötland. Den del av staden som ligger på södra sidan av Göta Älv hör sen gammalt till Västergötland. Hisingen är delat mellan Östra och Västra Hisinges härad. Östra Hisinges härad hör också till Västergötland, medan Västra Hisinges hör till Bohuslän. I Östra Hisinges häradet finns bara två socknar, Tuve och Lundby. Från Lundby har sedan avsöndrats två församlingar, Biskopsgården och Brämaregården, som också hör till Västergötland. Göteborgs södra skärgård hör till Västergötland medan den norra skärgården hör till Bohuslän. Kronprinsessan Victoria och prins Daniel har ju Västergötland som hertigdöme. Det betyder att deras domäner går in i fyra län, Västra Götalandsregionen, Jönköpings, Hallands och Örebro län.

Nils Hjertén

Kan jag få mat för en van Gogh?

I Kristina Appelqvists senaste bok är det en åttaåring som gör bokens verkliga tavla. Hon har ofrivilligt blivit kidnappad av en person som haft det dåliga omdömet att stjäla en tavla av van Gogh värd i runda slängar 150 miljoner. Flickan blir allt hungrigare och då hon tillfälligt lämnas obevakad i en bil så tassar hon in på en Rasta i utkanten av Skåne och ber att få byta tavlan mot lite mat. Som vanligt kretsar Appelqvists roman kring ett Västgöta universitet i Skövde, där eleverna nog är ganska skötsamma, men där det verkar vimla av mer tvivelaktiga personer i personalen. Folk dör hastigt och så försvinner en tavla av van Gogh som lånats från Holland för en stor utställning i Skövde konsthall.

Trots mord och stöld så är det en mysbok, inte ens tillfälliga gräl mellan universitetets rektor Emma och hennes man Filip, alltför upptagen med mördarjakt, kan ändra på det. Och naturligtvis löses allt mot slutet. Både flickan och tavlan kommer till rätta.

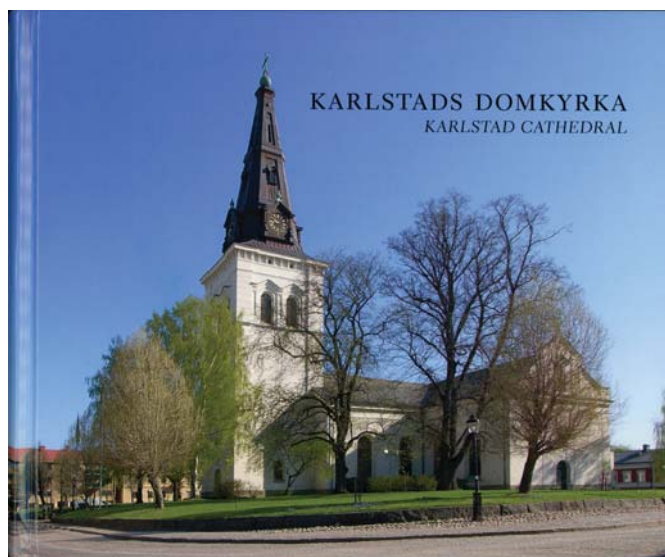
För oss skaraborgare består den välskrivna bokens behållning kanske trots allt av att försöka hänga med på alla turer utmed vägar ute i väna Valle, vi känner igen oss på många sätt.

Men trots det lyckliga slutet kan man nog räkna med nya problem vid Västgöta universitet nästa år, kanske borde högskoleverket granska skolan. Det kan inte vara bra för undervisningen att så många mördas på skolan.

Hans Menzing

De blå damerna. Författare: Kristina Appelqvist. Förlag: Alfabeta. 360 sidor.

Ny bok om Karlstads domkyrka



Boken Karlstads domkyrka omfattar 216 sidor och 240 bilder, de flesta nytagna i färg. Den har hårda pärmar och linnetrådsbindning. Boken har skrivits på svenska med förkortad engelsk text. Förra domprosten i Karlstad, Harry Nyberg, är författare.

Boken kostar 300 kr + frakt och beställes genom förlaget per@perberggren.se eller per telefon 054-24 06 99

Folke Dahlberg: Livsbilder – en minnesutställning

Det är i år 100 år sedan konstnären och författaren Folke Dahlberg föddes. Konstakademien i Stockholm har uppmärksammat detta i en utställning. Utställningen kommer att visas på Västergötlands museum i Skara den 9 februari till 12 maj 2013.

Folke Dahlberg var under sin livstid hyllad både som sparsmakad lyriker och prosaförfattare och som mästerlig tecknare, men nådde knappast den stora publiken. Efter sin död 1966 föll han mer och mer i glömska, och det är först på senare år hans verk åter börjat uppmärksammas på allvar. Utställningen vill förmedla och levandegöra konstnärens fulla konstnärskap i samarbete med bland annat medlemmar från Folke Dahlberg Sällskapet.

Medeltida bokmåleri



”Det medeltida bokmåleriets rika och fascinerande bildvärld har på senare år etablerat sig som ett eget forskningsfält, med sin egen terminologi. Utsmyckningen och övriga delar av den medeltida boken vill förmedla ett budskap – kanske om helighet, gudomlig skönhet eller världslig makt.

Med Christine Jakobi-Mirwalds pionjärbete föreligger nu för första gången på svenska ett illustrerat lexikon över bokmåleriets termer och bokmålarens material liksom handskriftens olika delar. Till den svenska översättningen har lagts en bildpresentation i färg av vad svenska handskriftssamlingar kan uppvisa av 1000 års bokmåleri.”

Medeltida Bokmåleri. Illustrerat konsthistoriskt lexikon
Christine Jakobi-Mirwald till svenska av Patrik Åström
Bokförlaget Signum / Bokförlaget Atlantis, 2012. 245 sidor.

Varabygdens Konstförening 70 år

Konstföreningarna hör väl inte till Sveriges allra största folkrörelse men samlar ändå ca 300 000 medlemmar, flest i arbetsplatsföreningar. I Sverige bildades den första konstföreningen 1832 med kronprinsen som beskyddare, en greve som ordförande och en major som skattmästare. Föreningen var tänkt för män, men av rent misstag råkade man välja in en kvinna redan första året. Styrelsen handlade raskt och införde regeln att den skulle få besluta vilka damer som fick bli medlemmar. Någon ordning – -. Efter ett år hade 23 adliga damer, utgörande en tjugondedel av medlemskåren, anslutit sig.

Om rörelsens ringa begynnelse i Sverige skriver Asta Johansson och Ingemar Olsson i en jubileumsskrift från Varabygdens Konstförening, som begynte sin verksamhet 1942. Verksamheten har genom åren utgjorts av konstutställningar, konstkvällar med föreläsningar, studiecirklar och resor till gallerier och muséer. År 2011 instiftade föreningen ett stipendium till någon elev i kommunens avgångsklasser med intresse och fallenhet för bildämnet.

Utställningarna har under åren flyttat runt i Vara: kommunhuset, Stora Hotellet, Godtemplargården, folkhögskolan, biblioteket, sparbanken, prästgården. Några utställningar har genomförts i Kvänum och Vedum. Författarna förtecknar några hundra utställningar som föreningen anordnat. Under många år recenserades alla konstutställningar i Varabygden av signaturen Al Fresco, tydligen väl hemmastadd bland alla konst-ismer. Ofta gick väl recensionerna över huvudet på den genomsnittlige tidningsläsaren, men 1964 brände det till i spalterna. Kvänumsfödde Johan Thorenberg ordnade en utställning i egen regi i Vara. Al fresco var förstås där liksom en köpsugen publik. Konstnärens motivval föll dock inte recensenten på läppen. Konstnären fick veta att han borde lämna de naturalistiska avbildningarna av slättlandskapet till förmån för ett problematiserat skapande. Thorenberg gick i svaromål och betecknade kritiken som kränkande – i så fall var den väl också kränkande för de många ortsbor som inte hade bättre förstånd än att de inhandlade Thorenbergs verk – och hotade med advokat. Efter ännu några inlägg mojade stormen.

Föreningen har haft några slitstarka eldsjälur: Bertil Gleisner (al fresco) var ordförande i tretton år, nuvarande vice ordföranden Sven-Arne Magnusson har tillhört styrelsen i 25 år, Ulla-Karin Malmros var kassör i 31 år. Sekreteraren Ingemar Olsson har under sina trettio år skrivit ca 250 protokoll och suckar. – Varför har jag inte slutat för länge sen?, men ger sedan själv förklaringen: – Svaret är enkelt. Det är fortfarande lika intressant och givande att jobba i konstföreningen så jag får väl hålla ut tag till.

Bengt Fåglefelt

Varabygdens Konstförening 70 år. Jubileumsskrift. Drygt 50 s. A4. Ill. Beställes via tfn 0512-129 95.

	Tim G. S. Schröder Rara Böcker, Handskrifter, Tryck & Teckningar  Internetantikvariat www.timschroeder.se antikvariat@timschroeder.se Tel: 0709285228
--	---

Hafver alltså the Svenske Tre Kronor the Danske Tre Kronor övervunnit



En gång hade han fått sin tunga genomskuren av en kejsarlig kyrassiärs värja. Han är fårad och väderbiten. Han hade tjänat sig upp genom graderna under Gustaf II Adolfs tid. Vid Burgstall i norra Tyskland hade han som ryttmästare med egen hand skjutit ihjäl den kejsarlige översten Vladislav Pernstein. Nu är han 46 år och överste för Västgöta ryttnare. Han är en väldig krigare av det slag som gjorde Sverige till stormakt. Hans regemente ingår i Gustaf Horns armé som 1644 håller Skåne i ett järngrepp. Men ännu är den starka fästningen Malmö i dansk hand.

Bränner lägret efter svältkrig

Länge hade Horns armé legat framför Malmö där Västgöta ryttnare rider vakt mot de instängda danskarna. Utan möjligheter att komma åt transporterarna måste ryttnarna från vårt landskap åse hur danska skepp från Själland försörjer stadens besättning under det att landsbygden omkring staden blir alltmer utäten. Den 27 september ser de skaraborgska knektar, som utgör garnison i Landskrona, en väldig rökpelare stiga mot skyn. Horn låter bränna sitt läger utanför Malmö. I trakten finns ej längre någon mat att få. Horn drar norrut mot Lund. Danskarna rycker ut ur Malmö och etablerar ett läger vid Burlövs by. De bestämmer sig för en kupp mot det nya svenska lägret och planen är god – överraskning i gryningen med anfall från två håll!

Natten till den 18 november sätts kuppen i verket. 2 000 man av danskarnas bästa trupper, musketerare med erfarenhet av kriget i Tyskland, får order att tyst marschera ut ur lägret, förbi den svenska högra flygeln och forskansa sig i Värpinge by. Även 24 kanoner körs fram som grupperas med mynningarna riktade mot det svenska lägret. Samtidigt rider danskt kavalleri förbi svenskarnas högra flygel för att gå i ställning på andra sidan vårt läger. I gryningen skall de överraskande slå ut ett anfall samtidigt som musketerare och artilleri ger sig på svenskarna från andra hållet. Planen är god men råkar ut för en Clausewitzsk friktion*). Den danska framryckningen har blivit upptäckt. Harald Stake på vår högra flygel har hållit god vakt. Västgöta ryttnare sadlar sina hästar!

Västgötsk storm drabbar danska skvadroner

Bland ryttnarna under de västgötska standaren, som nu höjs i det

skånska gryningsljuset som de förr höjts vid Wallhof i Lettland 1626, i Tyskland vid Burgstall och Breitenfeld 1631 och Oldendorf 1633 finner vi män som bröderna Larsson från Nygård i Kvånum: Håkan, löjtnant, och Bengt, furir, båda med tiden adlade Svärdsköld och ryttnaren Olof Eriksson från Torpa i Kedum. De litar på sin överste som de följt i många fälttåg och på sina kamrater i förbandet: veteraner från kriget i Polen och Tyskland – och så skallar trumpeterna! Västgöta ryttnare anfaller! Marken dånar under deras hästars hovar. Våldiga mängder jord rörs upp i stora moln av damm. Standar flyger över fjäderprydda hattar, blänkande harnesk och framsträckta värjor. En storm som drabbar Kristian IV:s tämligen oerfarna skvadroner. Nyss ordnade förband förvandlas till en oordnad hop av skräckslagna män och omkullsprungna hästar. Huggna och stuckna av västgötska värjor och illa trampade av framspringande hästar ligger många av de danska ryttnarna på marken. På någon minut är allt över och de fruktansvärda västgötarna har försvunnit. Men ännu har några danska officerare överblick och kraft att försöka ordna sina män – men de hinner inte långt. Ånyo ljuder de nyss hörda trumpetsignalerna och marken dånar. Det är signaler som än idag regelbundet hörs över den sachsiska staden Delitzsch **). De stackars danskarna drabbas än en gång av segervana västgötska veteraner. Nu kan ingenting hejda den danska paniken. De danska skvadronerna existerar ej längre, blott en skara förtvivlade, livrädda män som ridande eller springande försöker ta sig bort från den förfärliga plats de hamnat på. Många av dem som flyktar drunknar i en bäck de måste över, andra huggs obarmhärtigt ned. Ett par kompanier svenskt infanteri fullföljer västgötarnas seger. Det listigt upplagda danska försöket att överraska svenskarna i deras läger hade misslyckats.

Sveriges Tre Kronor segrade över Danmarks Tre Kronor

Några dagar senare avfattar fältmarskalk Gustaf Horn sin rapport till regeringen: "... marscherade konungen av Danmark ut ur sitt läger. Men så snart han passerade har kavalleriet och några hundra musketerare gått på honom. Av tre skvadroner ryttnare och en skvadron adelsryttnare är en god del nederhuggna och i sjön jagade, så ock majoren Eckstein samt kaptenlöjtnanten Molce vid Ahlefeldts regemente samt dragonkaptenen Plato fångne samt tvenne standar erövrade. Ibland de bågstandarer som på förbemålde sätt äre fienden avtagne hade det första vi bekomme det vapnet Tre Kronor, vilket kan hållas för ett gott omen helst och emedan det kompaniet av överste Stakens regemente som samma standar erövrade även ock Tre Kronor förde ock hafver alltså the Svenske Tre Kronor the Danske Tre Kronor öfvervunnit."

Kriget 1643–1645 slutade med freden i Brömsebro där Sverige av Danmark erhöill Ösel, Gotland, Jämtland, Härjedalen och Halland på 30 år som pant för freden. Under Lennart Torstensson hade svenska trupper erövrat hela Jylland men inte kunnat komma över till Öarna – endast där kunde kriget mellan de båda nordiska länderna avgöras. Men 1658, när vinterkölden slagit en brygga av is över de danska bälten, genomför Karl X Gustaf Tåget över Bält och vinner Skåne, Bohuslän, Bornholm, Trondheims län och Halland för evigt (ty danskarna hade börjat kriget och "panten Halland" blev svensk).

Bengt P. Gustafsson

*) Carl von Clausewitz. Tysk militärteoretiker 1780–1831. Berömd för standardverket "Om kriget" där han bl a talar om de friktioner som kan omkullstjälpa den bäste härförarens bästa planer: väder, sjukdomar, fiendens åtgärder och allehanda andra besvärligheter.ans

**) Till Delitzsch kom några månader före slaget vid Lützen en svensk officer med eskort av fyra ryttnare och en trumpetare. Han medförde depescher från regeringen i Stockholm till Gustaf II Adolf som befann sig i södra Tyskland. Då närmar sig ett kejsarligt



Huvudbaner för Harald Stake i Hönsäters kapell

förband den försvarslösa staden. Det svenske officeren sänder upp sin trumpetare i stadens högsta torn där han blåser det svenska kavalleriets signaler. Det kejserliga förbandet minns hur de den 7 september 1631 "blivit kittlade i ryggslutet" av svenska värjor till signalerna från Delitzsch och tror att starka svenska förband finns i staden och beger sig bort. Alltsedan dess har de svenska ryttarsignalerna spelats i Delitzsch – genom kejsartid, weimar-

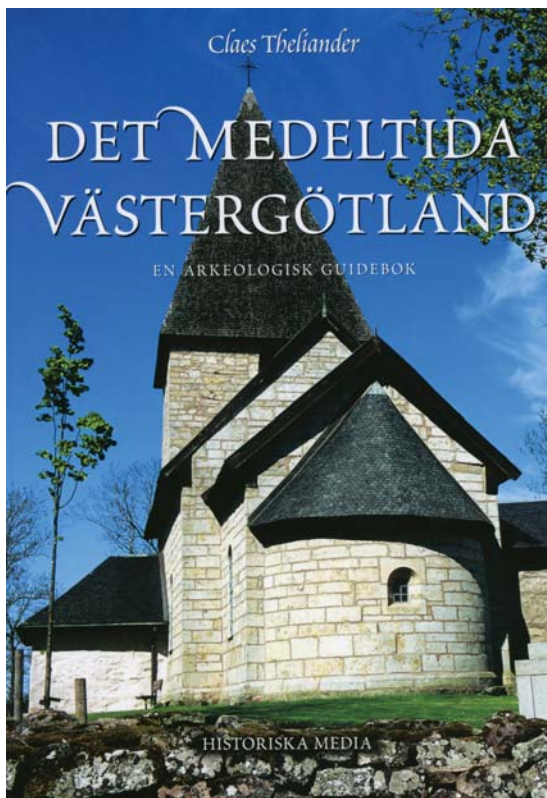


republik, de mörka åren under det nazistiska styret, den tunga DDR-tiden och så även nu efter återföreningen. En gång om året utses en ung flicka att spela signalerna från stadens slott. Förf. fotograferade noterna till signalerna under ett besök i stadens museum året efter den tyska återföreningen.

Fakta Harald Stake

Född den 20 juni 1598 på Hönsäter. Kammarpage hos hertig Johans av Östergötland gemål Maria Elisabeth 1614. Kammarjunkare hos Gustaf II Adolf 1618. Tjänstgjorde 1620–1623 vid prinsen av Oraniens livgarde. Fänrik vid överste Johan Henriksson Reuters västgötaregemente 1624 men samma år överförd till Upplands ryttere, löjtnant 1627. Ryttnästare vid Västgöta ryttere 1629 där han avancerade till major i mars 1635 och till överstelöjtnant i juli samma år samt till överste och chef för regementet 1638. 1648 blev han landshövding över Skaraborgs län och 1657 generalmajor av kavalleriet och två år senare generallöjtnant. Den 27 mars 1658 blev han den förste landshövdingen över Göteborgs och Bohus län. Han avled den 28 september 1677 på Hönsäter och är begravd i Österplana kyrka till vilken han skänkt nattvarstyg av silver. Han var gift tre gånger. Ingen officer vid Västgöta ryttere kan uppvisa en meritförteckning liknande hans.

Rekordbilligt! Nyårserbjudande till våra medlemmar!



Det medeltida Västergötland - en arkeologisk guidebok av Claes Theliander. Tryckår 2011, 249 sid. Endast 65:- + ev. frakt (39:-). Björn Gidstams **Västergötland. Strövtåg i gammalt kulturlandskap**. Tryckår 2009, 303 sidor. Pris 160:- + ev. frakt (39:-). Beställning via email: sven-olof.ask@tele2.se eller direktinbetalning till Plusgiro 59 24 33 - 7.

Ex libris

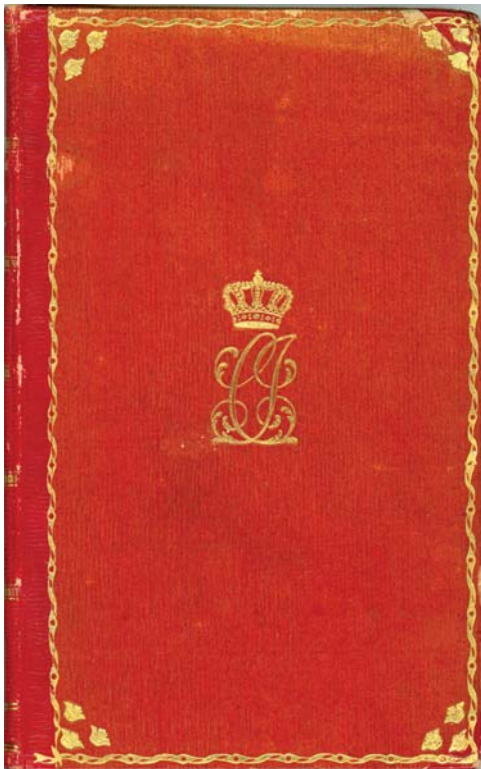
Som regel brukar jag skriva om exlibris med västgötsk anknytning. Jag gör denna gång ett undantag och berättar i stället om några kungliga band i min boksamling. Många av våra svenska kungar och drottningar har haft superexlibris dvs exlibris i namnskiffer som präglats direkt på främre pärmen. Den förste kung som hade ett inklistrat pappersexlibris var Oscar II.



Konung Gustaf IV Adolf hade ett flertal olika exlibris i namnskiffer. Ett tjugotal återges i olika varianter i Arthur Sjögrens bok *Svenska Kungliga och Furstliga bokägarmärken*, Stockholm 1915.

Den bok jag äger av denne konung är en sliten psalmbok. Sjögren identifierar märket enligt följande: GA (sammanställda ornerade) under kunglig krona 18x41 mm.; guldprässning å båda pärmar. Kronan lös.

Gustaf IV Adolf var född 1778; konung 1792 och blev avsatt 1808. Han avled 1837.



Konung Carl XIV Johan var född Jean Baptiste Bernadotte och blev den förste av denna dynasti på Sveriges tron. Han var född 1763; kronprins 1810; konung 1818 och avled 1844.

Johnny Hagberg

Boken med hans monogram med krona är *Fragmenter rörande Lagstifning, Stats-Förvaltning, Finans, Statistik...* 1820. Det är ett mycket vackert rött saffianband som förut har ägts av samlaren Thore Virgin. I varje hörn återfinns kungliga kronor.

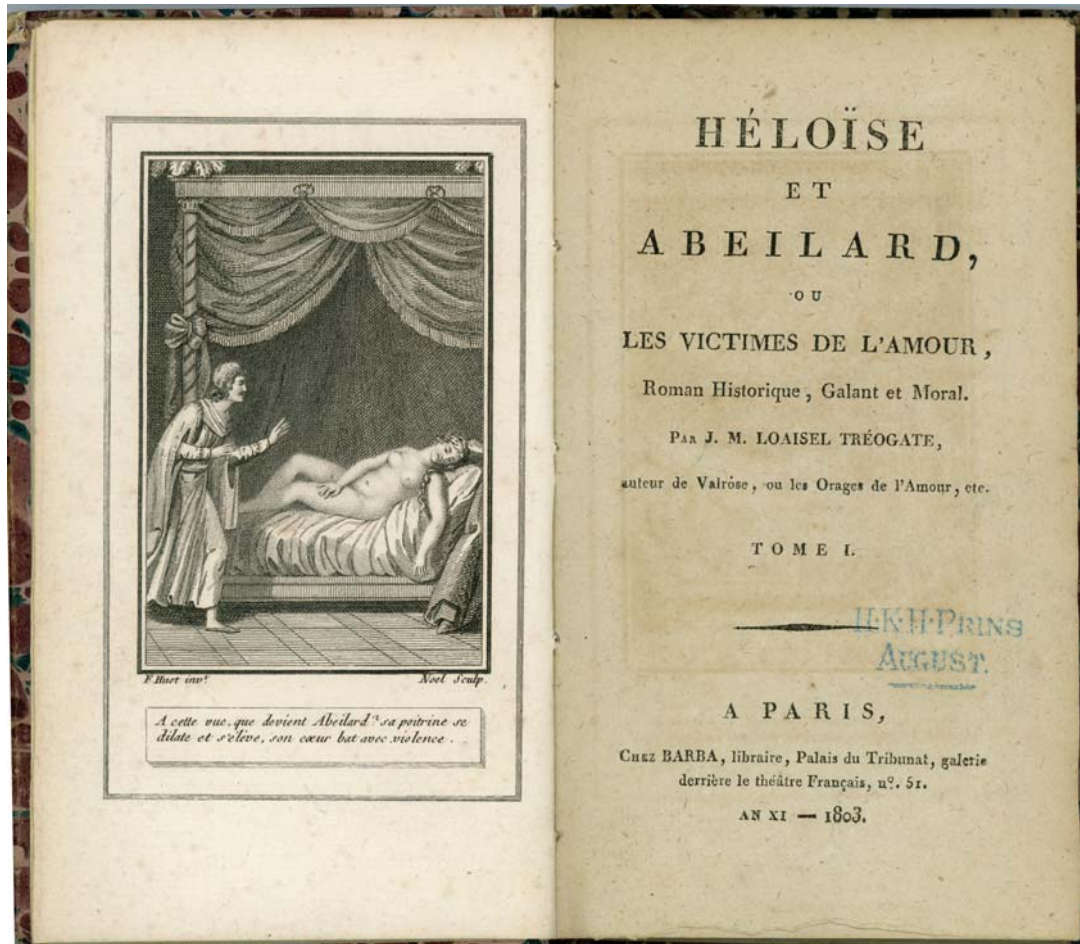


Från Carl Johans bibliotek har jag även en bok som bundits och överlämnats som gåva till konungen. Det är *Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskaps Handlingar*, 1836. Också detta band är bundet i rött saffian och har en gävttext på frampärmen. Boken har tidigare tillhört storsamlarna J. O. Wedberg och Falk Simon.





Carl Johans gemål drottning Decideria (Eugenie Bernhardine Decideria Clary) var född 1777 och avled 1860. På hennes böcker finns ett nästan osynligt D med krona. Drottningen hade en ganska stor samling av böcker. Mitt exemplar är *Héloïse et Abeilard*...1803. Intressant är att även Prins Augusts namnstämpel finns på titelbladet. Denne var ju Oscar I son och född 1831. Han avled 1873. Förmodligen har en del av drottningens böcker övergått i prinsens ägo.



Konung Oscar I hade en ganska stor boksamling. Mitt exemplar är en liten bok vars titel är *Wigtiga historiska Upplysningar om Jesu verkliga dödsätt*, 1851. Bandet är ett skinnryggsband och har förut tillhört den verkliga storsamlaren, hovjuveleraren, Christian Hammer.



Oscar II var den förste konung som började bruka pappersexlibris och det är utfört av slottsarkiteketen Agi Lindgren i kopparslagning. Oscar II var född 1829; konung 1872; död 1907. Min bok är på engelska av E. P. B. Och har titeln *God the Beautiful. An Artist's Creed*, 1901. Den är bunden i ett enkelt klotband

Villatjufvens lefnadsöden kostade 1 550 kronor!

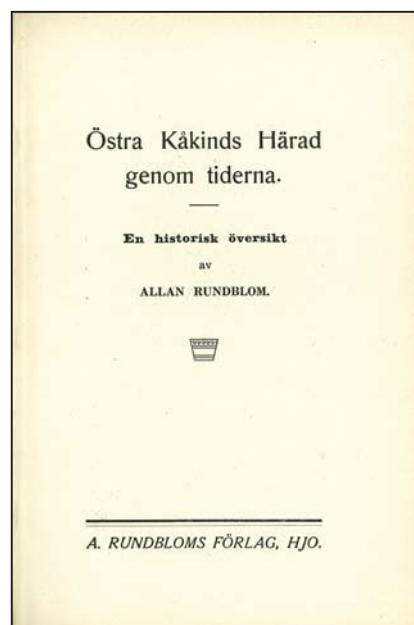
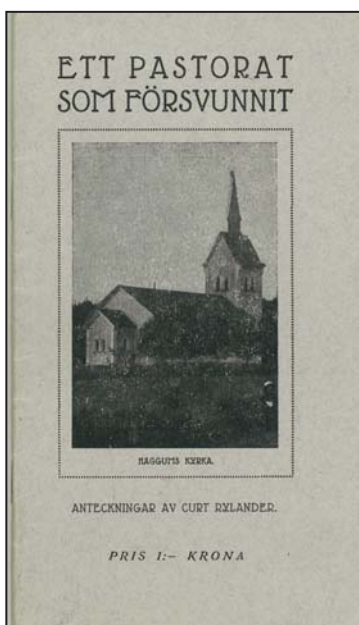
En rad sällsynta böcker såldes på höstens båda bokauktioner. Högt betalda blev böcker om den sista duellen i Sverige och bovböcker. Dvs böcker där tjuvar på 1800-talet beskrev sina dåd i bokform. Auktionerna hölls traditionellt i Vara i oktober och november månad.

Villatjufvens lefnadsöden trycktes 1885-86 i Stockholm. Författare var tjuven själv, P.A. Johanson. Per Alfred Johansson hette han, och han var född i Segerstad 1856. Fadern var Johan Pettersson och Stina

Jonsdotter. De står som inhyses i Ledsgården. Lustigt nog, har någon i Segerstads födelsebok skrivit "s.k. Villatjufven" med rödpenna! Alltnog, det gick inte bättre än att Johanson hamnade i fängsligt förvar, där han skrev ner sina upplevelser. Sällsynt är boken – den finns på Kungliga biblioteket och Stockholms stadsmuseum. Inbundna i lyxigt vackra skinnband finns den nu i en okänd samlares hylla. Priset blev 1 550 kronor.

En annan bokraritet som klubbades på novemberauktionen var Rudolf Landqvists bok om den sista duellen i Sverige. Boken heter *Duellen i Lockerudsskogen vid Vänersborg - notoriskt den sista inom svenska armén* vars första utgåva trycktes 1891. Boken finns på Kungl. biblioteket, men även i Skara stifts- och landsbibliotek. Landqvist skrev boken under signaturen Dixi. Duellen skedde år 1816 och fick dödlig utgång. Han som sköt fick fly till Danmark. Det påstås (Korn, Västgötaböcker) att det har förekommit dueller i Sverige efter den vid Vänersborg. Kanske är det så. Boken slutade på 2 050:-.

Skara stads stora brand 1719, skildras i en bok, tryckt 20 år senare, skriven av Sven Wahlberg. Den har en vacker titel: *Giötha rikes forne hofivud-stad SKARA, In Flore & Cinere, uti welstånd och undergång*. ... Tänk att Skara benämnes som Göta rikes huvudstad! Boken skildrar givetvis branden. Men även hur Skaraborna drog iväg till Lidköping, där de inhyses i rådhuset på torget. Detta för att kunna fortsätta med den viktiga skolundervisningen.



1 610 kronor kostade boken.

Böcker om järnvägar brukar det bli slagsmål om på våra auktioner. Så även denna gång. *Beskrifning öfver Westra Stambanan Göteborg-Töreboda jemte underrättelser för resande från 1859* betingade hela 2 000 kronor. Halva det priset kostade Rylanders ytterligt sällsynta lilla häfte om Häggums pastorat. Häftet har den dystra titeln *Ett pastorat som försvunnit*. Häggums pastorat finns ej mer till och

utkom 1922.

De traditionella häradsbeskrivningarna av Ewald, Ljungström och Hjort blir billigare än någonsin. Beskrivning över Kullings härad slumpades för en hundralapp på oktoberauktionen. Den ende som, såvitt jag vet, åstadskommit en halv häradsbeskrivning är Allan Rundblom. Han utgav år 1932 *Östra Kåkind's Härad genom tiderna*. Ett inbundet exemplar såldes nu för 600 kr.

De båda äldsta sockenbeskrivningarna i bokform är tvåhundraårsjubilerande *Beskrifning öfver Hångsdala församling i Skaraborgs län*. Utgiven 1812 av J. Fr. Mellin, som kostade 1 125 kronor samt den ett år äldre boken *Beskrifning öfver Åslefs församling i Skaraborgs län* utgiven av N. Salander år 1811. 2 200 kronor blev priset för den.

Prisrekord blev det för ett synnerligen vackert exemplar av *Dudaïm eller andelige blommor* av Larv-födde Johan Runius. Han var son till Arvid Runius – prästen i Larv, som av kungen blev kallad "herr Arvid i Larv är en slarv". Johan Runius bodde i Stockholm, där han livnärde sig som diktare (!). Han dog dessvärre i lungsot, på sin 34-årsdag år 1713.

Ovanstående böcker kom i sin helhet från samlaaren Sven-Olof Löfvings dödsbo. Löfving bodde tidigare i Falköping och Hjo, men slutade sina dagar i Tidaholm i december förra året.

Sven-Olof Ask

Torsö i bilder

1826 blev Mårten Landahl komminister på Torsö och han var så populär att Torsö sockenråd satte ut vakter vid kyrkporten för att se till att öns eget folk fick plats i första hand. För övriga öppnades kyrkfönstren så att de som inte fick plats kunde lyssna utifrån kyrkogården.

Denna notis som känns rätt främmande med tanke på dagens rätt tomma kyrkor kan man läsa i ett litet häfte om historiska händelser på Torsö och Bromö som getts ut med anledning av Torsö hembygdsförenings 30-årsjubileum 2012. En konstnär från bygden, Kjell Lennart Fristedt, har inför jubileet samlat tavlor som han under åren målat kring Torsö under årtusenden. Det handlar om ett 90-tal tavlor som ställts ut tillsammans med korta förklarande texter skrivna av hans fru Berit. Nu har dessa bilder och texter samlats i en bok som berättar många spännande händelser och sägner från öarna.

Berättelserna börjar redan på stenåldern och går framåt. Allt handlar inte om stor dramatik, från vår egen tid berättas om

en fjortontaggs älg som sköts 2010 och om en Torsöbo som anlade en mycket lyckad fiskdamm.

Lidköpingsborna kan läsa om varvet vid Fågelviken där förmodligen Lidköpings stolta Vänergaleas Mina byggdes, och här berättas glasbruket på Bromö och mycket annat.

Boken vänder sig förstås i första hand till bygdens eget folk. För oss andra hade det varit bra med en karta plus en inledande sammanfattning kring ön. Men det hindrar inte att det är en värdefull liten bok som i ofta dramatiska bilder skildrar Torsö genom tiderna.

Hans Menzing

Historiska händelser. Torsö & Bromö. Bilder: Kjell Lennart Fristedt. Text: Berit Fristedt. Utgivare: Torsö Hembygdsförening. Cirka 200 sidor med 90 historiska målningar.